

Dječje siromaštvo i strategije nošenja sa siromaštvom kućanstava u Hrvatskoj: kvantitativno-kvalitativna studija

ZNANSTVENI ČLANAK

DOI: <https://doi.org/10.15179/pkiep.26.2.2>

Ivica Rubil*
Paul Stubbs**
Siniša Zrinščak***

Sažetak

Službena statistika siromaštva, uključujući siromaštvo djece, temeljena na stopi rizika od siromaštva, ne govori ništa o tome kako siromašni doista žive i koje strategije nošenja sa siromaštvom koriste. Da bismo to uzeli u obzir, potrebno je krenuti "odozdo", od samih siromašnih, te pomoću odgovarajućih istraživačkih instrumenata doći do informacija o konkretnim teškoćama s kojima se suočavaju. Ovaj je rad fokusiran na dječje siromaštvo u Hrvatskoj, a nastoji steći uvide upravo u strategije nošenja sa siromaštvom kućanstava s djecom. Analiza se sastoji od: kvantitativnog dijela temeljenog na anketnom ispitivanju roditelja i djece u uzorku od 207 kućanstava s djecom školske dobi korisnika zajamčene minimalne naknade; i kvalitativnog dijela temeljenog na fokusnim grupama i polustrukturiranim intervjuima s 20 prethodno anketiranih roditelja. Rezultati oba dijela, koji uglavnom potvrđuju postojeće nalaze, ukazuju na izrazito nepovoljne životne uvjete siromašnih s djecom, s kojima se oni nose pomoću različitih strategija, uključujući zaduživanje, rad u svojoj ekonomiji, traženje pomoći, prioritiziranje u potrošnji i sl. Utvrđeno je i da postoje određene razlike u životnim uvjetima, strategijama nošenja sa

* Ivica Rubil, *poslijedoktorand, Ekonomski institut, Zagreb, e-mail: irubil@eizg.hr.*

** Paul Stubbs, *znanstveni savjetnik u trajnom zvanju, Ekonomski institut, Zagreb, e-mail: pstubbs@eizg.hr.*

*** Siniša Zrinščak, *redoviti profesor u trajnom zvanju, Pravni fakultet, Sveučilište u Zagrebu, e-mail: sinisa.zrinscak@pravo.hr.*

siromaštvom i učincima siromaštva na djecu ovisno o dubini siromaštva, veličini naselja i obrazovanju roditelja. Posebno zabrinjava nemogućnost roditelja da djeci priušte dobra i sadržaje za potpunu društvenu uključenost, kao i razinu obrazovanja koja bi im osigurala uzlaznu društvenu mobilnost.

Ključne riječi: siromaštvo, djeca, školska dob, strategije nošenja sa siromaštvom, zajamčena minimalna naknada, anketa, fokusne grupe, intervju, Hrvatska

JEL klasifikacija: I2, J1

1. Uvod¹

Premda je dugo bila zapostavljena kao zasebna i društveno relevantna tema, siromaštvo djece ipak sve više zaokuplja pozornost znanstvenika, vladinih tijela te šire javnosti (Bradshaw, 2002). Razlozi su više nego očiti: 26,9 posto djece u Europskoj uniji (EU-28) bilo je 2015. u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti, u odnosu na 24,7 posto odraslih (18-64) i 17,4 posto starijih (65 godina i više) (Eurostat, 2017a). I prema indikatoru monetarnog siromaštva odnos je sličan: stopa rizika od siromaštva djece mlađe od 18 godina iznosila je 21,2 posto u EU-28 spram 17,3 posto za stanovništvo u cjelini (Eurostat, 2017b). Rizik od siromaštva i socijalne isključenosti djece značajno je povezan s odrastanjem u jednoroditeljskim te višečlanim kućanstvima, roditeljima s niskom razinom obrazovanja, kao i onima migrantskog podrijetla (Eurostat, 2017a).

Mnoge su studije jasno ukazale na dugoročno štetne posljedice odrastanja u siromaštvu (npr. Crosnoe, Mistry i Elder, 2002; Conger, Conger i Martin,

¹ Ovaj se rad temelji na istraživanju koje je provedeno u okviru projekta "Dječje siromaštvo i strategije nošenja sa siromaštvom kućanstava u Hrvatskoj" Ekonomskog instituta, Zagreb i koje je financirala Zaklada Adris. Cjelovito istraživačko izvješće objavljeno je kao Stubbs, Paul, Marko Ledić, Ivica Rubil i Siniša Zrinščak (2017) "Dječje siromaštvo i strategije nošenja sa siromaštvom kućanstava u Hrvatskoj". Autori zahvaljuju: Zakladi Adris na financijskoj podršci; centrima za socijalnu skrb (Bjelovar, Čakovec, Drniš, Karlovac, Nova Gradiška, Osijek, Pula, Rijeka, Sisak, Varaždin, Vinkovci) i podružnicama centara za socijalnu skrb (Zagreb-Dubrava, Zagreb-Sesvete, Zagreb-Trešnjevka, Split-Solin) na ustupljenim popisima korisnika zajamčene minimalne naknade; Marku Lediću, Danijelu Nestiću i Zoranu Šučuru na komentarima i sugestijama; sudionicima završnog predstavljanja rezultata projekta (održanog 21. ožujka 2017. u Ekonomskom institutu, Zagreb) na raspravi; Tihani Iviček i Ani Majstorović na administriranju projekta. Za sve eventualne propuste i pogreške u radu odgovorni su isključivo autori.

2010; Esping-Andersen, 2009). Sustavan pregled svih objavljenih radova od 1998. do 2012. te od 2012. do 2017. (Cooper i Stewart, 2013; 2017), a koji su nedvojbeno utvrdili uzročno-posljedičnu vezu, pokazao je da postoje jaki dokazi da je odrastanje u siromaštvu značajno povezano s lošijim ishodima, i to u kognitivnom razvoju, školskom uspjehu, zdravlju te općenito u socijalizacijskim ishodima. Ova je povezanost veća kod kućanstava s najnižim dohodcima te autori zaključuju da upravo kod takvih osoba smanjenje dohodovnog siromaštva ima važne i mjerljive učinke na razvoj djece te njihov osobni uspjeh i društvenu afirmaciju. Slično utvrđuje još jedan sustavan pregled niza radova, ali koji uz dohodovno siromaštvo obitelji naglašava važnost i drugih čimbenika, od dobi u kojoj se pojavljuju ekonomski problemi do društvene okoline koja može dijelom ublažiti utjecaj siromaštva na daljnja postignuća djece (Donnellan et al., 2013). Novije studije također potvrđuju ne samo povezanost siromaštva i nejednakosti sa zlostavljanjem djece i problemima sa zdravljem i kriminogenim ponašanjem (npr. Eckenrode et al., 2014), već i uzročno-posljedičnu vezu između ekonomskih prilika (kako obitelji tako i šire zajednice) i zlostavljanja djece, iako se zlostavljanje ne može tumačiti samo ekonomskim faktorima (npr. Slack, Berger i Noyes, 2017).

Smanjenje dječjeg siromaštva tema je i na razini Europske unije. Preporuka Europske komisije "Investing in Children: Breaking the Cycle of Disadvantage" (European Commission, 2013)² poziva članice da se uhvate u koštac s dječjim siromaštvom i isključenošću putem integriranih strategija koje nadilaze osiguravanje materijalne sigurnosti djece i koje promoviraju jednake prilike, kako bi sva djeca mogla ostvariti svoj puni potencijal. Integrirani pristup kombinira pristup primjerenim resursima i pristup financijski dostupnim kvalitetnim uslugama te promovira sudjelovanje djeteta (Davies, 2013). Siromaštvo i socijalna isključenost djece velik su društveni izazov upravo zato što djeca koja provedu dio svog djetinjstva u siromaštvu i socijalnoj isključenosti, ili u riziku od njih, u akademskom smislu izglednije podbacuju i vjerojatnije je da će kad odrastu biti izložena riziku od siromaštva. Dokument naglašava da su borba protiv dječjeg siromaštva i unapređenje dobrobiti djeteta od vitalne važnosti za

² U srpnju 2013. potvrdilo ju je Vijeće ministara.

razbijanje međugeneracijske transmisije siromaštva i nepovoljnih prilika te za osiguranje uvjeta da sva djeca imaju jednake mogućnosti rasta i napretka u društvu.

Fokus na siromaštvo djece sastavni je dio nastojanja EU-a da borba protiv siromaštva bude tema na europskoj razini koja bi, iako u primarnoj nadležnosti zemalja članica, bila koordinirana unutar modela otvorene koordinacije te promoviranjem politika koje su usmjerene prema djeci (*child mainstreaming*). Ove su politike osobito promicane Lisabonskom agendom te Europom 2020. Neovisno o dvojbena dometima europskih strategija, kao i problemima u dostizanju postavljenih ciljeva smanjenja siromaštva (usp. Cantillon, 2011; Copeland i Daly, 2012), europski dokumenti, a osobito navedena preporuka EK-a (European Commission, 2013), važan su okvir pristupanja problemu siromaštva djece u zemljama kao što je Hrvatska.

Siromaštvo djece ne treba promatrati samo kao problem socijalne politike, već i kao problem kršenja ljudskih prava (UNICEF, 2000). Instrumenti za zaštitu ljudskih prava, uključujući i Konvenciju o pravima djeteta te Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, dodatno osnažuju takav stav tvrdeći da su socijalna prava ljudska prava te da ona ne bi smjela ovisiti o "priuštivosti" ili političkim i ideološkim izborima. Napori za suzbijanje dječjeg siromaštva i unapređivanje dobrobiti djece moraju biti sveobuhvatni i višedimenzionalni (Espey et al., 2010).

U aktualnom hrvatskom kontekstu koji obilježava starenje stanovništva i smanjenje stope rađanja, demografska je politika – barem retorički – postala prioritet. Demografska politika je, ipak, samo jedan od aspekata obiteljske i socijalne politike, a svakako ne uključuje sve vidove odrastanja djece. Ovo se istraživanje, stoga, vodilo idejom da nije dovoljno pitati "Koliko je djece u društvu?", već da valja pitati i "Kako su ta djeca?". Dječje je siromaštvo svojevrсни lakmus-papir društva općenito, a posebno njegova sustava socijalne skrbi. Siromašni, odnosno većina korisnika socijalnih naknada, nisu prisutni u javnosti i ne uspijevaju artikulirati svoje potrebe i interese. Ako je tako za odrasle, to se još više odnosi na siromašnu djecu. S

Terenskih je istraživanja dječjeg siromaštva u Hrvatskoj općenito malo. Također je malo empirijskih istraživanja koja koriste primarne izvore. U tom je kontekstu važno istraživanje Zorana Šućura i suradnika fokusirano na siromaštvo i dječje blagostanje predškolske djece (Šućur et al., 2015) koje je ukazalo na značajan utjecaj ekonomske i financijske krize na kućanstva s djecom u predškolskoj dobi te na vezu siromaštva i materijalne deprivacije. Metodologija te studije – koja kombinira statističku analizu, anketno istraživanje i fokusne grupe s primateljima zajamčene minimalne naknade (ZMN), te analizu javne politike s preporukama – snažno je utjecala i na našu koja se fokusirala na kućanstva s barem jednim djetetom školske dobi. Nadalje, s obzirom na raspon njihovih godina, dodatni element našeg istraživanja – detaljno objašnjen u 3. poglavlju – čini anketno istraživanje percepcije djece u dobi od 13 do 17 godina. Drugo je važno istraživanje tijekom 2015. i 2016. provela Marina Ajduković sa suradnicima: “Indikatori dobrobiti i siromaštva djece u Hrvatskoj u doba krize”. Ovo je istraživanje kombiniralo i uspoređivalo poglede djece i roditelja u riziku od siromaštva, stručnjaka iz tog područja te donositelja odluka (Kletečki Radović, Vejmelka i Družić Ljubotina, 2017; Ajduković, Matančević i Rimac, 2017; Družić Ljubotina, Sabolić i Kletečki Radović, 2017; Ajduković, Dobrotić i Matančević, 2017). Konačno, objavljeno je i više opisnih i zagovaračkih podnesaka fokusiranih na ulaganja u djecu u Hrvatskoj (Babić, 2013; Stubbs i Zrinščak, 2014).

U ovom je, dakle, poprilično ograničenom polju važno svako novo empirijsko istraživanje, koliko god uskog obuhvata bilo. U kontekstu krize, pitanje kako kućanstva preživljavaju postaje sve aktualnije. Istodobno, u javnosti je prisutan snažan diskurs o visokim socijalnim troškovima te o opasnostima visokih socijalnih davanja (Stubbs i Zrinščak, 2012). Naglašava se kako socijalne naknade doprinose nastanku “ovisnosti” i smanjenju poticaja za rad te se ukazuje na navodno učestale prijevare te “dvostruko korištenje” raznih oblika socijalnih naknada i usluga na nacionalnoj i lokalnoj razini. Ovakvi argumenti, ideološki gledano, odišu “diskursom moralne potklase” (Levitas, 2005): siromašni su “potklasa” sklona moralno devijantnom ponašanju, čiji se moralni standardi razlikuju od moralnih standarda “normalne” populacije. Nasuprot tome, ovo

toga, koristi i kvantitativne i kvalitativne metode. Pritom se ta dva pristupa vide kao komplementarna, u smislu da se međusobno nadopunjuju. U kvantitativnom dijelu istraživanja provedena je terenska anketa na relativno malom uzorku od dvjestotinjak kućanstava korisnika zajamčene minimalne naknade s barem jednim djetetom školske dobi, u kojima je anketiran po jedan roditelj, a u polovini kućanstava i po jedno dijete. U kvalitativnom dijelu istraživanja provedeno je nekoliko fokusnih grupa i polustrukturiranih intervjua s nekima od roditelja koji su prethodno sudjelovali u anketi.

Ostatak rada podijeljen je u četiri poglavlja. U drugom poglavlju opisana je anketa koju smo koristili u kvalitativnom dijelu istraživanja te su izloženi rezultati tog dijela istraživanja. U trećem poglavlju prelazimo na kvalitativni dio istraživanja: opisujemo provedbu fokusnih grupa i individualnih intervjua te iznosimo odabrana kazivanja sudionika. Četvrto poglavlje je rasprava rezultata, a peto je zaključno.

2. Kvantitativni dio istraživanja: anketiranje roditelja i djece iz kućanstava korisnika zajamčene minimalne naknade

2.1. Anketa i osnovna obilježja ispitanika

Anketa

Anketa je provedena tijekom svibnja i lipnja 2016. na uzorku od 207 kućanstava. Radi se o terenskom anketiranju licem-u-lice u domovima ispitanika. Populaciju kućanstava iz koje je izabran uzorak čine kućanstva korisnici ZMN-a, uz uvjet da je barem jedan njihov član (maloljetno) dijete školskog uzrasta. Uzorkovanje je provedeno u suradnji s 15 centara za socijalnu skrb (CZSS) i njihovih podružnica (Bjelovar, Čakovec, Drniš, Dubrava, Karlovac, Nova Gradiška, Osijek, Pula, Rijeka, Sesvete, Sisak, Solin, Trešnjevka, Varaždin i Vinkovci)³, koji su ustupili popise kućanstava

³ Dubrava, Sesvete i Trešnjevka su podružnice CZSS-a Zagreb, a Solin CZSS-a Split.

korisnika ZMN-a na područjima njihove nadležnosti. Uzorak kućanstava nije nacionalno reprezentativan, ali se pri odabiru CZSS-ova nastojalo pokriti cijelu zemlju, kako uzorak ne bi bio potpuno *ad hoc*. Ove osobine uzorka treba imati na umu kod interpretacije rezultata.

U svakom je kućanstvu anketiran jedan roditelj (ili zakonski skrbnik)⁴. Uz podatke o osnovnim demografskim i socioekonomskim obilježjima ispitanika⁵ i njihovih kućanstava, prikupljeni su podaci o problemima života s niskim materijalnim standardom (u siromaštvu), o strategijama nošenja sa siromaštvom te o stavovima u pogledu učinaka siromaštva na djecu. Po završetku ankete, roditelji su upitani za dopuštenje da se anketira i jedno dijete, pod uvjetom da i samo dijete na to pristane. Od 207 kućanstava iz uzorka, u njih 99 anketirano je i dijete. S obzirom na to da sposobnost djeteta da razumije anketna pitanja i na njih odgovori ovisi o stupnju njegova kognitivnog razvoja, te s obzirom na to da stupanj kognitivnog razvoja ovisi o njegovoj dobi, ispitana su samo djeca starija od 12 godina. Naime, u dobi od 11 do 15-16 godina, djeca prolaze kroz fazu razvoja u kojoj se razvija formalno razmišljanje i kognitivno je funkcioniranje već relativno dobro razvijeno, što općenito nije slučaj s mlađom djecom (npr. Borgers, de Leeuw i Hox, 2000). Istraživanja o anketiranju ove dobne skupine pokazala su da je korištenjem prilagođenih upitnika moguće doći do pouzdanih podataka (Scott, Brynin i Smith, 1995; Scott, 1997)⁶. U svjetlu toga, kako bi se dobili pouzdaniji odgovori i osigurala veća kvaliteta podataka, anketirana su samo djeca starija od 12 godina. U pogledu etičnosti pri anketiranju djece, kod pripreme upitnika i provedbe ankete poštovane su smjernice za etično intervjuiranje djece i mladih (ESOMAR, 1999; MRS, 2012). Između ostalog, vodilo se računa o tome da pitanja ne povrijede osjećaje djece, zajamčena je povjerljivost odgovora, a roditelji su tijekom anketiranja bili prisutni, iako ne neposredno uz anketiranu djecu. Anketiranjem djece prikupljeni su podaci o njihovoj percepciji životnog standarda kućanstva, o učincima tog životnog standarda na njih same, o njihovim odnosima s okolinom te o

⁴ U nastavku ćemo se, radi jednostavnosti izlaganja, referirati samo na roditelje, što ne isključuje zakonske skrbnike djece.

⁵ Radi jednostavnosti izlaganja, u nastavku ćemo koristiti samo muški rod.

⁶ Scott, Brynin i Smith (1995) i Scott (1997) preporučuju prethodno testiranje anketnog upitnika. Međutim, zbog ograničenih sredstava i vremena, upitnik korišten za anketiranje djece u ovom istraživanju nije prethodno testiran.

njihovim očekivanjima za budućnost i eventualnim preprekama ostvarenju tih očekivanja. Preko identifikatora kućanstva, dječju anketu je moguće povezati s roditeljskom, što omogućuje razmatranje veza između odgovora djece i obilježja njihovih roditelja ili kućanstva u cjelini.

Osnovna obilježja ispitanika

Osnovna obilježja ispitanika (roditelja i djece) i njihovih kućanstava dana su u tablici 1. Najzastupljenija su kućanstva iz sjeverne Hrvatske (ne uključuje Zagreb), a najmanje ona iz Dalmacije, Istre, Gorskog kotara i Primorja. Četiri petine anketiranih roditelja su žene, što je vjerojatno posljedica tradicionalnog svjetonazora prema kojemu je briga o djeci – posljedično i sudjelovanje u anketi fokusiranoj na djecu – “ženska” preokupacija. Četvrtina roditelja⁷ su samohrani roditelji, i to gotovo sve samohrane majke⁸. Samo polovina roditelja ima srednjoškolsko ili više obrazovanje, većina su nezaposleni (uključujući i neaktivne u radnoj dobi). Prosječna dob roditelja je 39,9 godina (std. dev. = 7,7), a djece 15 godina (std. dev. = 1,3)⁹. Kućanstva su relativno velika, s prosječno pet članova i troje djece. Nešto više od polovine kućanstava je iz “većih” naselja, onih s više od 10.000 stanovnika. Kako u Hrvatskoj naselja do 10.000 stanovnika (“manja”) imaju uglavnom “ruralna” obilježja, a ona s više stanovnika (“veća”) uglavnom “urbana” obilježja, podjela naselja na “manja” i “veća” može se smatrati podjelom na “ruralna” i “urbana”.

⁷ Ovdje govorimo samo o anketiranim roditeljima, a ne o svim roditeljima u anketiranim kućanstvima.

⁸ Od 37,7 posto samohranih roditelja, 33,3 postotnih bodova otpada na samohrane majke.

⁹ Prisjetimo se da su anketirana samo djeca starija od 12 godina.

Tablica 1. Osnovna obilježja anketiranih roditelja, djece i njihovih kućanstava				
Obilježje	Prosječna vrijednost ili udio	Standardna devijacija	Minimum	Maksimum
Anketirani roditelj žena, udio (%)	80,2	39,9	-	-
Anketirano dijete žensko, udio (%)	49,5	50,2	-	-
Dob anketiranih roditelja	39,6	7,7	23	64
Dob anketirane djece	15	1,3	13	17
Broj osoba u kućanstvu	5	2	2	11
Broj djece u kućanstvu	2,9	1,7	1	9
Samohrani roditelj, udio (%)	25,6	43,7	-	-
Anketirani roditelj nezaposlen, udio (%)	71	45,5	-	-
Geografske regije, udio (%)				
Sjeverna Hrvatska	24,1	42,9	-	-
Zagreb i okolica	18,4	38,8	-	-
Središnja Hrvatska	20,3	40,3	-	-
Slavonija	18,8	39,2	-	-
Dalmacija	9,2	28,9	-	-
Istra, Gorski kotar i Primorje	9,2	28,9	-	-
Obrazovanje anketiranih roditelja, udio (%)				
“Niže”: osnovna škola ili manje	49,8	50,1	-	-
“Više”: srednja škola ili više	50,2	50,1	-	-
Veličina naselja, udio (%)				
“Manja”: do 10.000 stanovnika	46,4	49,9	-	-
“Veća”: više od 10.000 stanovnika	53,6	49,9	-	-

Izvor: Izračun autora na temelju ankete.

2.2. Rezultati temeljem roditeljske ankete

Novčana primanja

U tablici 2 prikazani su iznosi po izvorima i struktura novčanih primanja anketiranih kućanstava. Prosječna mjesečna novčana primanja po članu kućanstva iznose vrlo niskih 758 kuna, dok je medijan nešto niži (740 kuna). Iako je sasvim jasno da se s tako niskim primanjima teško može osigurati čak i minimalni materijalni standard, o tome koliko je prosjek nizak govori i činjenica da je prosječni subjektivni prag siromaštva – minimum potreban da kućanstvo “spoji kraj s krajem” – gotovo dvostruko (83 posto) veći od prosječnih novčanih primanja.

Plaće čine svega 4 posto (28 kuna) ukupnih novčanih primanja, mirovine jednako toliko, dok je udio dohotka od samozaposlenosti praktički nula. Među transferima, koji čine više od 90 posto ukupnih primanja (700 kuna), dominiraju ZMN s udjelom od 41 posto (310 kuna) i dječji doplatk s udjelom od 29 posto (310 kuna)¹⁰. Neznatan udio naknade za nezaposlenost ne treba čuditi, kao ni to da je prima manje od 2 posto kućanstava: prvo, nezaposlenima su označeni i neaktivni, koji ne primaju naknadu za nezaposlenost; drugo, od 70 posto onih koji su izjavili da su nezaposleni, više od tri petine ih je nezaposleno tri godine ili duže, što znači im je pravo na naknadu isteklo.

Tablica 2. **Novčana primanja**

	Udio u ukupnim primanjima (%)	Prosjek (HRK)	Medijan (HRK)	Standardna devijacija (HRK)	Udio s pozitivnim iznosom (%)
Ukupni dohodak	100	758	740	416	100
Dohodak od plaće i samozaposlenosti	3,96	30	0	116	14,49
Plaća	3,65	28	0	112	13,53
Dohodak od samozaposlenosti	0,31	2	0	28	1,45
Mirovine	3,64	28	0	96	9,66
Transferi	92,39	700	702	398	100
Zajamčena minimalna naknada	40,90	310	333	307	96,14
Dječji doplatk	29,20	221	200	140	95,65
Naknada za nezaposlenost	0,31	2	0	21	1,93
Jednokratna novčana pomoć	3,28	25	14	35	60,87
Invalidnina ili naknada za tuđu pomoć	3,53	27	0	72	19,32
Pomoć za stanovanje ili ogrjev	4,69	36	13	69	76,81
Porodiljna ili roditeljska naknada	4,24	32	0	86	15,94
Ostale socijalne naknade	4,72	36	0	114	17,87
Pomoć od lokalnih vlasti	0,74	6	0	24	14,01
Pomoć od Caritasa i sličnih organizacija	0,05	0	0	2	5,31
Ostali izvori dohotka	0,73	6	0	36	9,66

Napomena: Novčani iznosi su mjesečni iznosi po članu kućanstva.

Izvor: Izračun autora na temelju ankete.

¹⁰ Činjenica da nisu svi izjavili da primaju ZMN (vidjeti zadnji stupac tablice 2), iako je status korisnika ZMN-a jedan od kriterija da se kućanstvo nađe u uzorku, može biti rezultat: skrivanja (što je malo vjerojatno), neznanja da se jedna od naknada koju primaju zove ZMN, pogreške u popisima korisnika ZMN-a koje su nam CZSS-ovi ustupili ili prestanka primanja ZMN-a u razdoblju od dana kada je kućanstvo odabrano u uzorak do dana kada je anketirano (jer im je dohodak porastao iznad odgovarajućeg praga).

Budući da se korisnike ZMN-a, zbog niske razine cenzusa, s pravom može smatrati “najsiromašnjijima među siromašnima” ili “ekstremno siromašnima”, važno je pitanje koliko dugo kućanstva ostaju u tom nezavidnom statusu. Na pitanje koliko su mjeseci u tekućoj godini (2016.) i prethodnih pet (2011. – 2015.) bili korisnici ZMN-a ili naknade za uzdržavanje¹¹, gotovo polovina ispitanika (47 posto) izjavila je da su korisnici tih naknada 50 ili više mjeseci. Dakle, gotovo polovinu ekstremno siromašnih čine dugotrajno ekstremno siromašni.

Za potpuniju analizu idealno bi bilo kada bismo pored uzorka siromašnih kućanstava (u ovom slučaju korisnika ZMN-a) imali i uzorak nesiromašnih kućanstava, jer bi tada bile moguće usporedbe dviju skupina. Da bismo ipak mogli raditi usporedbe između kućanstava s boljim i lošijim životnim standardom, uzorak siromašnih kućanstava podijelili smo na dvije skupine: na “siromašnije”, s primanjima po članu kućanstva ispod medijana cijelog uzorka, i “manje siromašne”, s dohotkom po članu iznad medijana. Prosječna (medijalna) primanja “siromašnijih” iznose 496 kuna (581 kuna), a “manje siromašnih” 1.022 kune (924 kune), što pokazuje da među siromašnima postoje značajne razlike u “dubini” siromaštva. Ako utvrdimo da između “siromašnijih” i “manje siromašnih” postoje razlike, onda možemo biti sigurni da razlike postoje između siromašnih i nesiromašnih te da su, naravno, znatno veće.

Dodatni izvori novca

Gotovo polovina (44,5 posto) ispitanika je u posljednjih godinu dana povremeno radila, većinom više od jednom ili dvaput (35,8 posto). S obzirom na njihovu prosječno vrlo nisku razinu obrazovanja, za pretpostaviti je da se radi o jednostavnim, relativno slabo plaćenim poslovima izvan formalnog tržišta rada. Povremene poslove znatno su manje obavljali siromašniji (siromašniji: 38,5 posto; manje siromašni: 50,5 posto), što može biti razlog njihovih manjih prosječnih novčanih primanja (ukoliko su prijavljena u anketi). Povremeni rad je češći u manjim naseljima (manja: 60,8 posto;

¹¹ Naknada za uzdržavanje je preteča ZMN-a, ukinuta od uvođenja potonje 1. siječnja 2014.

veća: 37,5 posto), moguće zbog veće ponude takvih poslova (poljoprivreda) ili zbog većih mogućnosti ostavljanja djece na čuvanje bakama ili djedovima. U svjetlu činjenice da trećinu roditelja čine samohrane majke, potonji razlog se čini vjerojatnim.

Kako bi došla do novca, trećina je kućanstava (31,9 posto) u posljednjih godinu dana nešto prodala, pri čemu su, očekivano, prodaji više pribjegavali siromašniji (siromašniji: 37,5 posto; manje siromašni: 26,2 posto). Među onima koji nisu prodali ništa dominiraju (43 posto) kućanstva koja nisu imala što prodati. Zanimljivo je da je takvih koji nisu imali što prodati manje među siromašnjima. Razlog za ovaj protuintuitivan rezultat može biti taj da siromašniji, pod većim pritiskom potrebe da prodajom priskrbe novac, lakše pronađu stvari koje bi mogli prodati.

Zaduživanje i materijalna pomoć okoline

Petina kućanstava (19,8 posto) ima kredit u banci, uglavnom potrošački (16,4 posto), dok su stambeni krediti vrlo rijetki (2,4 posto), jer se radi o populaciji koja si ne može priuštiti veće i dugoročnije kredite (tablica 3). Prosječna mjesečna rata iznosi oko trećine primanja po članu (36,4 posto), a nije nezanemariv udio kućanstava kod kojih rata premašuje primanja po članu (17 posto). Krediti su zastupljeniji kod manje siromašnih, koji se vjerojatno, zbog veće sposobnosti vraćanja duga, više odlučuju na kreditno zaduživanje.

Tablica 3. Zaduživanje kod banaka			
	Svi	Siromašniji	Manje siromašni
	Struktura u %		
Stambeni kredit	2,4	1,9	2,9
Potrošački/nenamjenski kredit	16,4	13,5	19,4
Oba tipa kredita	1,0	1,0	1,0
Nema kredita	78,7	81,7	75,7
Ne zna	1,5	1,9	1,0
Ukupno	100	100	100

Izvor: Izračun autora na temelju ankete.

Kada se suoče s iznenadnim troškovima, većina (65,7 posto) siromašnih kućanstava se za novac obraća bližnjima: obitelji, rodbini ili prijateljima, manji dio (25,6 posto) institucijama ili organizacijama (isključujući banke ili druge financijske institucije), dok se ostali ne obraćaju nikome (tablica 4). Među onima koji se obraćaju obitelji, rodbini ili prijateljima, najviše je onih koji se obraćaju obitelji ili rodbini (približno dvije trećine), dok se oni koji se obraćaju institucijama ili organizacijama gotovo isključivo obraćaju CZSS-u. U usporedbi s manje siromašnima, siromašniji se znatno manje obraćaju bližnjima, odnosno više obraćaju institucijama, vjerojatno zbog toga što novac od bližnjih dolazi u obliku posudbe, a mogućnosti siromašnijih da vrate dug su manje nego mogućnosti manje siromašnih. S druge strane, financijska pomoć različitih institucija i organizacija ne podrazumijeva obvezu vraćanja. U vezi s pomoći od bližnjih i institucija, one koji su primili pomoć od jednih ili drugih pitali smo za ocjenu učinkovitosti primljene pomoći (tablica 5). Pomoć od bližnjih ocijenjena je znatno učinkovitijom: dok gotovo polovina (46,7 posto) upitanih učinak pomoći bližnjih smatra vrlo velikim ili velikim, samo je trećina (32,8 posto) tako ocijenila učinak pomoći institucija.

Tablica 4. Kome se obraćaju za novac u slučaju iznenadnih troškova			
	Svi	Siromašniji	Manje siromašni
	Struktura u %		
Obitelji, rodbini ili prijateljima	65,7	60,6	70,9
Institucijama ili organizacijama	25,6	30,8	29,1
Nikome	8,7	8,7	0,0
Ukupno	100	100	100

Izvor: Izračun autora na temelju ankete.

Tablica 5. Ocjena učinkovitosti pomoći od bližnjih i institucija		
	Učinak pomoći bližnjih	Učinak pomoći institucija
	Struktura u %	
Vrlo velik	19,1	11,7
Velik	27,6	21,1
Djelomičan	25,7	27,3
Malen	23,7	34,4
Nikakav	4,0	5,5
Ukupno	100	100

Napomena: Pitanje o učinkovitosti pomoći postavljeno je samo onima koji su izjavili da su primili financijsku ili neku drugu materijalnu pomoć od bližnjih odnosno institucija.

Izvor: Izračun autora na temelju ankete.

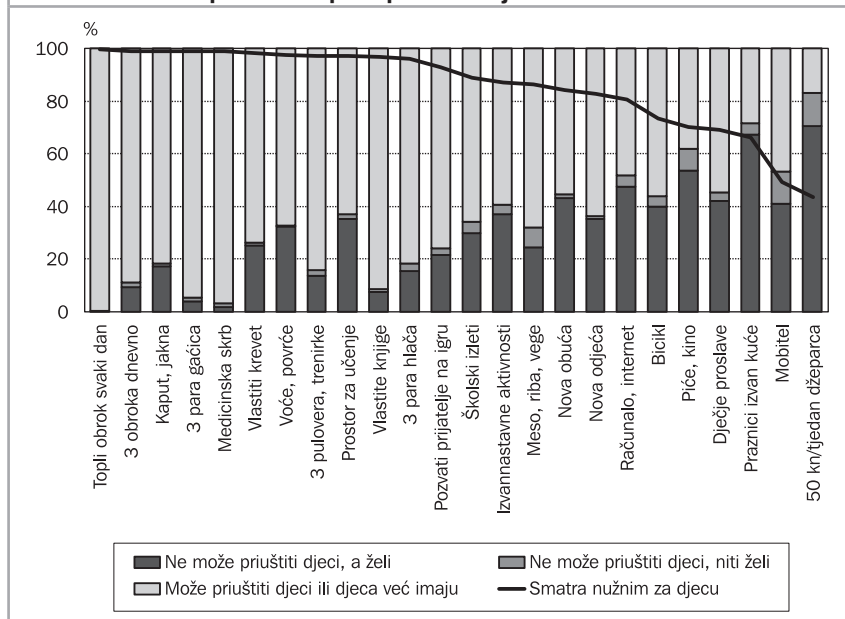
Plaćanje režija i zadovoljavanje prehrambenih potreba

Dvije trećine kućanstava (65,7 posto) kasnilo je s plaćanjem režija barem tri mjeseca u posljednjih godinu dana. Očekivano, kašnjenja je bilo više kod siromašnijih kućanstava (siromašnija: 72,1 posto; manje siromašna: 59,2 posto). Također, probleme s urednim plaćanjem režija više su imala kućanstva iz većih naselja (manja: 61,4 posto; veća: 69,4 posto). Ovaj se rezultat može tumačiti u svjetlu činjenice da režijski troškovi u prosjeku rastu s veličinom naselja (veći su u gradovima nego u selima), što zbog viših cijena, što zbog većeg broja komunalnih usluga koje treba platiti, što zbog manje dostupnosti jeftinijih supstituta¹² u urbanim (većim) nasuprot ruralnim (manjim) naseljima. Četvrtini kućanstava (25,1 posto) su neke komunalne usluge u zadnjih godinu dana bile isključene zbog neplaćanja, najčešće struja, i to više kod siromašnijih kućanstava i onih iz većih naselja.

Petina ispitanika (21,3 posto) izjavila je da je barem jedan član kućanstva tijekom posljednjih mjesec dana išao gladan na spavanje, a najčešće je to bio jedan od roditelja. S tim u vezi, oko dvije petine (43,5 posto) roditelja bilo je nekada gladno (tijekom proteklih godinu dana) kako bi zadovoljili potrebe djece. U prvom slučaju razlika između siromašnijih i manje siromašnih gotovo da ne postoji, dok je kod gladovanja roditelja radi zadovoljenja potreba djece razlika značajna (siromašniji: 51,9 posto; manje siromašni: 34,6 posto). Problem zadovoljavanja prehrambenih potreba znatno je manje izražen u manjim naseljima. Na primjer, dok je u manjim naseljima trećina roditelja nekada gladovala radi zadovoljenja potreba djece, u toj se situaciji našla polovina roditelja iz većih naselja. Jedan od razloga je svakako činjenica da su u manjim mjestima mogućnosti za vlastitu proizvodnju hrane (vrt, svinjac, kokošinjac, zečinjak) puno veće. Te veće mogućnosti kućanstva i koriste: oko tri petine (60,4 posto) kućanstava iz manjih naselja sami proizvode dio hrane, dok je udio takvih u većim naseljima manji od petine (15,3 posto). Trećina kućanstava (32,8 posto) dobivala je hranu od obitelji, rodbine ili prijatelja, i to dvostruko češće u većim naseljima, što

¹² Na primjer: grijanje na drva umjesto na gradski plin, voda iz bunara umjesto iz vodovoda, zbrinjavanje otpada u vlastitom aranžmanu umjesto obaveznog organiziranog odvoza.

Slika 1. Nužnost i priuštivost potrepština za djecu

Izvor: Izračun autora na temelju ankete.

Iako se među ovim potrepštinama za djecu može načiniti hijerarhija prioriteta (poredak po nužnosti), pogotovo u okolnostima neimaštine s kojima se susreću anketirana kućanstva, teško je oteti se dojmu da su sve navedene potrepštine osnovne, u smislu da nijedna ne predstavlja luksuz. Stoga, bez obzira na to koliko roditelja određeno dobro smatra nužnim, zabrinjava činjenica da značajan broj roditelja ne može, a želi, djeci priuštiti neka od tih dobara. Na primjer, trećina roditelja ne može djeci svaki dan priuštiti voće ili povrće, četvrtina ne može priuštiti svakom djetetu vlastiti krevet, petina mu ne može priuštiti topao dječji kaput ili jaknu, gotovo polovina ne može djetetu priuštiti računalo ili internet, gotovo dvije trećine ne mogu djeci priuštiti praznike izvan kuće i 50 kuna džeparca tjedno itd. U suvremenom društvu, u kojemu je vrlo prisutno uspoređivanje s drugima, na što nisu imuna ni djeca – štoviše, vjerojatno se djeca uspoređuju s vršnjacima više nego odrasli sa svojim “referentnim skupinama” – nemogućnost siromašnih roditelja da djeci priušte različita

dobra može nepovoljno utjecati na “ugled” djece među vršnjacima s kojima dolaze u doticaj i narušiti mogućnosti njihove socijalizacije. Naposljetku, može biti povrijeđeno dostojanstvo i djece i roditelja.

Obrazovanje djece

Za razvoj djece, u smislu bolje socijalizacije s vršnjacima, spremnosti za školu i uspjeha u školi, važno je jesu li djeca u odgovarajućoj dobi išla u vrtić. Trećina roditelja (32,9 posto) izjavila je da su im sva djeca išla u vrtić. Oni kod kojih nisu sva djeca išla u vrtić najčešće (33,1 posto) su kao razlog naveli da za tim nije bilo potrebe, s obzirom na to da je jedan od roditelja ili drugih članova obitelji bio na raspolaganju za brigu o djeci, dok su financije drugi razlog po važnosti (30,9 posto). O važnosti financija govori činjenica da je za siromašnija kućanstva manje vjerojatno da su sva djeca išla u vrtić (siromašnija: 29,8 posto; manje siromašna: 35,9 posto). Veća je razlika, međutim, između kućanstava po veličini naselja, pri čemu je, očekivano, za kućanstva iz manjih naselja manje vjerojatno da su im u vrtić išla sva djeca (manja: 22,9 posto; veća: 41,4 posto), što ukazuje na problem fizičke dostupnosti vrtića u manjim, po obilježjima pretežno ruralnim naseljima¹³. Vjerojatnost da su im sva djeca išla u vrtić veća je kod roditelja višeg obrazovanja (niže: 25,2 posto; više: 32,9 posto), što je vjerojatno djelomično povezano s time da su obrazovaniji manje siromašni, ali je moguće da dio razlike dolazi od možebitne veće svjesnosti obrazovanih roditelja da vrtić nije samo mjesto za čuvanje djece, nego i mjesto gdje stječu i određene vještine korisne u kasnijem obrazovanju.

Vežano za obrazovanje, roditelje smo pitali kakvo bi obrazovanje njihova djeca trebala steći u idealnom slučaju. Rezultati su prikazani u tablici 6. Najviše roditelja (56,4 posto) očekuje da im djeca steknu srednjoškolsko obrazovanje: strukovno (31,4 posto) ili opće (24,6 posto). Ostali, što je gotovo polovina, očekuju od djece obrazovanje više od srednjoškolskog. S obzirom na prosječno nisko obrazovanje ispitanih roditelja, pokazuje se da roditelji u znatnoj mjeri očekuju od djece socijalnu mobilnost prema gore.

¹³ Kao razlog za to što im nisu sva djeca pohađala vrtić, 9,4 posto roditelja navelo je da vrtića nije bilo u mjestu stanovanja ili je bio previše udaljen.

Očekivanja siromašnijih i manje siromašnih su podjednaka. Međutim, nasuprot roditeljima s višim obrazovanjem, polovina kojih očekuje od djece više od srednje škole, među niže obrazovanima isto očekuje trećina roditelja. Ova dva nalaza sugeriraju da obrazovaniji roditelji, neovisno o tome koliko su siromašni, imaju veća očekivanja u pogledu obrazovanja djece.

Što se tiče očekivanja u pogledu izgleda da djeca doista steknu očekivanu razinu obrazovanja, roditelji se ne čine posebno pesimističnima. Više od dvije trećine roditelja (68,1 posto) smatra da će očekivanu razinu obrazovanja uspjeti steći sva djeca, s dodatnih 15 posto onih koji smatraju da će u tome uspjeti barem jedno dijete. Jasan obrazac razlika između siromašnijih i manje siromašnih ni ovdje nije uočljiv¹⁴, ali kao i u slučaju očekivane razine obrazovanja, postoje razlike između roditelja nižeg i višeg obrazovanja. Obrazovaniji roditelji su znatno optimističniji: više od tri četvrtine (76,9 posto) njih smatra da će sva djeca uspjeti steći očekivano obrazovanje, dok među niže obrazovanim roditeljima isto smatra oko 60 posto roditelja.

Tablica 6. **Očekivanja roditelja u pogledu obrazovanja djece i izgleda da ga steknu**

	Svi	Siromašnji	Manje siromašni	Roditelj nižeg obrazovanja	Roditelj višeg obrazovanja
Koji razinu obrazovanja bi djeca trebala steći u idealnom slučaju? (Struktura u %)					
Srednja strukovna ("zanat")	31,4	30,8	32,0	36,9	26,0
Gimnazija	24,6	26,9	22,3	28,2	21,2
Viša škola	42,0	41,4	42,7	34,0	50,0
Ne znam	1,9	1,0	2,9	1,0	2,9
Ukupno	100	100	100	100	100
Hoće li uspjeti steći tu razinu obrazovanja? (Struktura u %)					
Da, sva djeca	68,1	70,2	66,0	59,2	76,9
Da, ali ne sva djeca	15,0	14,4	15,5	20,4	9,6
Ne	4,8	4,8	4,9	5,0	3,9
Ne znam	12,1	10,6	13,6	15,4	9,6
Ukupno	100	100	100	100	100

Izvor: Izračun autora na temelju ankete.

¹⁴ Štoviše, suprotno onome što bismo mogli očekivati, nešto veći postotak roditelja iz siromašnijih kućanstava smatra da će očekivanu razinu obrazovanja uspjeti steći sva djeca.

i, općenito, prosječnog životnog standarda, ne može se reći da su siromašni toliko odvojeni od ostatka populacije da bi siromašna djeca bila okružena samo drugom siromašnom djecom i uspoređivala se isključivo s njima. Ako su siromašna djeca okružena i siromašnom i nesiromašnom djecom, te su stoga u prilici uspoređivati se s obje skupine, očekivali bismo da se uspoređuju s potonjima. Stoga smatramo da je iznenađujuće velik udio djece koja smatraju da žive prosječnim standardom rezultat nevoljkosti djece da pred anketarom priznaju da žive u siromaštvu. Moguće je, međutim, da se siromašna djeca, iako vjerojatno ne žive u siromašnom okruženju, druže pretežno s djecom iz kućanstava koja žive životnim standardom sličnim onome njihovih kućanstava. Nažalost, podaci kojima raspolažemo ne dozvoljavaju nam da ispitamo tu mogućnost.

Tablica 7. Dječja procjena životnog standarda kućanstva		
	Struktura (%)	Prosjek mjesečnih primanja po članu kućanstva (HRK)
Bogati smo	0,0	-
Živimo iznadprosječno	2,0	788
Živimo prosječno (kao većina)	73,7	831
Siromašni smo	23,3	664
Jako smo siromašni	1,0	52
Ukupno	100	758*

Napomena: * Prosjek za cijeli uzorak, iz tablice 2.

Izvor: Izračun autora na temelju ankete.

Planovi djece za budućnost i očekivane prepreke

U roditeljskoj anketi ispitana su očekivanja roditelja u pogledu razine obrazovanja koju bi njihova djeca trebala steći. Slično pitanje postavili smo i djeci: kakvi su im planovi za budućnost u pogledu obrazovanja? Većina, gotovo dvije trećine (62,6 posto) djece, planira završiti srednju školu, potom se zaposliti (tablica 8). Od ostalih, gotovo svi (31,3 posto) namjeravaju naći posao tek po završetku više škole ili fakulteta; najmanje je onih koji se žele zaposliti što prije, bez obzira na stečenu razinu obrazovanja. Ove je brojke zanimljivo usporediti s onima iz roditeljske ankete¹⁵. Najveći udio i roditelja

¹⁵ Vidjeti tablicu 6.

i djece očekuje srednjoškolsko obrazovanje i u tom smislu se očekivanja roditelja i djece podudaraju. Međutim, očekivanja roditelja su veća: dok 42 posto roditelja očekuje od djece tercijarno (više ili visoko) obrazovanje, udio djece s takvim očekivanjima je 10-ak postotnih bodova manji. Veća očekivanja roditelja vjerojatno su rezultat toga što ih je iskustvo poučilo važnosti obrazovanja, s obzirom na to da su sami u prosjeku niskoga obrazovanja. Drugim riječima, svjesni su da se obrazovanje općenito cijeni i da može osigurati viši socioekonomski status u društvu, uz pogodnosti koje dolaze s višim statusom, dok djeca toga možda još uvijek nisu svjesna. Uočljiv je blagi dohodovni gradijent: želja da se što prije zaposle, bez obzira na stečenu razinu obrazovanja, nešto je prisutnija kod siromašnije djece. Razlika je izraženija između djece roditelja s nižim i onih s višim obrazovanjem: djece koja se namjeravaju zaposliti tek po svršetku tercijarnog obrazovanja je relativno više među djecom s roditeljima višega obrazovanja (niže: 25,5 posto; više: 38,6 posto).

Tablica 8. Planovi za budućnost i očekivane prepreke					
	Svi	Siromašniji	Manje siromašni	Niže obrazovanje roditelja	Više obrazovanje roditelja
<i>Planovi za budućnost</i>	Struktura (%)				
Završiti srednju školu i naći posao	62,6	62,0	63,3	62,3	56,8
Završiti višu školu ili fakultet i naći posao	31,3	30,0	32,7	25,5	38,6
Naći posao što prije bez obzira hoću li završiti neku školu	6,1	8,0	4,1	7,3	4,6
Ukupno	100	100	100	100	100
<i>Očekivane prepreke za ostvarenje planova</i>	Udio djece koja su odabrala prepreku* (%)				
Nedostatak novca	53,5	64,0	42,9	54,5	52,3
Nedostatak pravih mogućnosti u okruženju u kojem živim	17,2	12,0	22,4	14,5	20,5
Nedostatak dobrih informacija i savjeta	10,1	10,0	10,2	14,5	4,5
Nedostatak pravih kvalifikacija za posao koji želim	9,1	12,0	6,1	10,9	6,8
Obiteljske obveze	3,0	4,0	2,0	1,8	4,5
Nešto drugo	2,0	2,0	2,0	0,0	4,5
Ništa	29,3	24,0	34,7	29,1	29,5

*Napomena: * Djeca su mogla izabrati više od jedne prepreke; zbog toga zbroj udjela po preprekama nije 100.*

Izvor: Izračun autora na temelju ankete.

Planovi su jedno, a ostvarenje planova nešto drugo. Stoga smo djecu pitali o eventualnim preprekama za koje misle da bi im se mogle naći na putu ostvarenja planova. Prilično velik dio djece (29,3 posto) smatra da neće imati nikakve prepreke (tablica 8). Ipak, svako drugo dijete (53,5 posto) smatra da će mu prepreka biti nedostatak novca, što je razumljivo s obzirom na to da se radi o djeci iz kućanstava korisnika zajamčene minimalne naknade. Što se ostalih prepreka tiče, broj djece koja su ih navela višestruko je manji od broja djece koja su kao prepreku navela nedostatak novca. Među tim preprekama, djeca su najčešće navodila nedostatak pravih mogućnosti u okruženju u kojem žive (17,2 posto), a znatno manje nedostatak dobrih informacija i savjeta, nedostatak pravih kvalifikacija te obiteljske obveze. Očekivano, siromašnija djeca češće su kao prepreku odabirala nedostatak novca (siromašniji: 64 posto; manje siromašni: 42,9 posto). Djeca roditelja višeg obrazovanja rjeđe su kao prepreku navodila nedostatak dobrih informacija i savjeta (niže: 14,5 posto; više: 4,5 posto), a razlog je vjerojatno taj što obrazovaniji roditelji općenito više znaju i informiraniji su, što im omogućuje aktivniju i konstruktivniju ulogu u usmjeravanju djece kroz obrazovanje i traženje zaposlenja.

3. Kvalitativni dio istraživanja: fokusne grupe i intervjui

3.1. Uvodne napomene

Tijekom siječnja i veljače 2017. održane su tri fokusne grupe (sa 17 sudionika) te tri polustrukturirana intervjua, u kojima je sudjelovalo ukupno 20 osoba, a koje su sve prethodno sudjelovale u anketi kao primatelji zajamčene minimalne naknade (ZMN). Od njih 20, 17 su bile žene (85 posto). Četiri lokacije – Zagreb, Čakovec, Karlovac i Sisak sa svojim širim područjima – odabrane su temeljem triju kriterija: (1) dovoljan broj korisnika izrazio je volju za sudjelovanjem u fokusnim grupama; (2) lokacije su dovoljno blizu Zagrebu da se unutar jednog dana mogu obići; (3) svaka lokacija daje drugi tip poduzorka sudionika.

obrazovanja, uloga centara za socijalnu skrb, savjeti drugima, očekivanja od budućnosti, poruke donositeljima odluka.

Kao rezultat nepredvidljivih okolnosti, jedno je dijete školskog uzrasta prisustvovalo intervjuu te se zbog etičkih razloga u ovom slučaju nisu postavljala pitanja o učincima života s malim prihodima na djecu.

Nakon pažljivog proučavanja prijepisa i bilježaka suvoditelja fokusnih grupa, istraživački je tim pristupio grupiranju odgovora temeljem sličnosti. Dobiveno je 12 primarnih pojmova, koji su potom kategorizirani u šest kategorija. To su:

1. općeniti utjecaj života s malim prihodima na obitelji, strukture i mreže podrške, određivanje prioriteta u podmirenju troškova
2. utjecaj na djecu, prioritiziranje potreba jednog djeteta nauštrb druge djece
3. utjecaj na obrazovanje i perspektive zaposlenja
4. formalna podrška: CZSS, nevladine organizacije, škola
5. savjeti drugima u sličnim situacijama
6. savjeti ili poruke političarima i kreatorima politika.

Citati koje koristimo u nastavku rada su odgovori pojedinačnih sudionika fokusnih grupa koji su u suglasju s odgovorima drugih sudionika u istoj fokusnoj grupi ili u drugim fokusnim grupama odnosno u pojedinačnim intervjuima. Mnogi su izabrani jer ilustriraju pojave koje nisu proizašle iz anketnog ispitivanja i/ili omogućuju bolje razumijevanje strategija nošenja sa siromaštvom nego odgovori koji su se mogli zabilježiti putem ankete. Citati indiciraju mjesto iz kojega dolaze sudionici, a ne njihove osobne karakteristike, a organizirani su prema 12 pojmova proizašlih iz inicijalnog kodiranja.

Da su "fokusne grupe prikladne za istraživanje 'osjetljivih' pitanja" (Wilkinson, 2004: 180) potvrdilo je i ovo istraživanje. Ono je osobito ukazalo na teške izbore s kojima se roditelji – u ovom slučaju većinom majke – susreću prilikom nužnosti prioritiziranja potrebe djece, odnosno

“Uvijek pronalazimo nekako nešto. Ja kupujem za kuću, drva, tata plati dio režija. Ako nam stvarno zagusti zovem dvije sestre koje su u Irskoj, ali mi idemo na to da čim zaradimo vratimo.” (Sisak i okolica)

Ponekad individualna dobročinstva i prijateljstva imaju značajan utjecaj, naročito u kontekstu opće ravnodušnosti:

“Moj tata ima vrt pa mi šalje hranu i jedna bivša kolegica me jednom tjedno pozove na ručak i to je velika pomoć. Drugi su mi svi okrenuli leđa ili svaka druga riječ je 'bit će bolje'.” (Karlovac)

Formalne mreže i strukture podrške

Usprkos općoj percepciji javnosti da ljudima s niskim primanjima na raspolaganju stoji dijapazon struktura, u fokusnim grupama i individualnim intervjuima se iskristaliziralo da oni pružaju oskudnu pomoć, često ograničenu poprilično rigidnim pravilima, te da “koštaju više nego što vrijede”. Tri citata koja slijede u potpunosti oslikavaju širi raspon mišljenja:

“Morate se odlučiti: ili od Grada ili od Caritasa, dakle ako dobivate paket od jednog, ne može od drugog.” (Zagreb)

“Išla sam u Crveni križ s prijateljicom. Ona je samac i ja imam petoro djece, ali dobili smo isti paket, litra ulja, šećera, brašno, kalodont, sol i tijesto za juhu. Neću opet ići jer moram nekome platiti benzin da odem.” (Sisak i okolica)

“Postoji i ta socijalna samoposluga, ali tamo su kriteriji previše strogi.” (Karlovac)

Određivanje prioriteta

Većina je razgovora o potrebi određivanja prioriteta u životu s niskim prihodima bila u skladu s nalazima anketnog ispitivanja, naročito u pogledu taktičkih odluka o tome koje režije podmiriti:

“Treba prvo platiti ono što će vam isključiti. Struja je opasna; s plinom se još može dogovoriti. Struja je zeznuta – jedva dva mjeseca kasnite i odmah idu opomene, isključenja, nema uopće pregovora s njima.” (Zagreb)

Naravno, podstanari imaju dodatne financijske obaveze te još teže žongliraju prioritetima:

“Treba prvo platiti struju i vodu. Ako ne platiš stan završiš na ulici. Onda dalje, za hranu ako ostane novac; ako ne, onda opet u Centar.” (Čakovec)

Zanimljivo, i u skladu s nalazima ankete, meso je izuzetno važno i ključna je potreba djece:

“Režije se prvo plaćaju. Ali meni kad dođu djeca i kažu da su gladni ne možeš im reći da čekaju socijalu. Onda si kupim dva praseta na početku godine da preko cijele godine ima mesa u kući.” (Sisak i okolica)

Jedna neočekivana zabrinutost koju su izražavali sudionici koji žive u ruralnim područjima ili kućama koje se griju na drva jest da pomoć za ogrjev nije ni približno dostatna da pokrije potrebe za grijanjem. Dva citata koja slijede reprezentativni su za mnoge po ovom pitanju:

“Dobiješ 800 kuna za drva, ali ja sam ovu godinu morala kupiti 21 metar po 330 kuna. Imam čovjeka koji mi daje na rate. Ova država stvarno misli da čovjek može za 800 kuna kupiti drva i cijelu zimu se grijati!” (Čakovec)

“Kada smo dobivali drva od grada netko je dobio više i netko manje. Kad je jaka zima s tim ne možeš ništa, za 700 kuna dobiješ dva metra i šta ćeš s tim!” (Karlovac)

Utjecaj na djecu

Iako se ne razlikuju puno u odnosu na odgovore iz ankete, sudionici su se o utjecaju života s niskim prihodima na djecu izražavali na različite načine, dodajući jetkost i specifične ilustracije stigmatizirajućih učinaka siromaštva te strategija nošenja s njima. Riječima jednog roditelja:

“Ja i sin smo sami i on razumije da ne može baš tražiti nešto što mu ja ne mogu priuštiti i on bi htio. ... U prvom razredu su ga zezali – ti nemaš ovakvu igračku, nemaš najnoviji kompjuter. Ali ja mu kažem sine, uvijek će biti za hranu i cipele.” (Karlovac)

Dobar dio sudionika govorio je o pritisku grupe u školi na sljedeći način:

“Nastojim im omogućiti kao što imaju njihovi prijatelji u školi. Djeca stalno komentiraju u kakvoj robi ste došli u školu.” (Čakovec)

Stigma – kako ćemo kasnije razjasniti – često dolazi u kombinaciji s izrazito nepovoljnijim položajem u školi u usporedbi s drugom djecom:

“Imam curicu koja je imala 13 godina i htjela se šminkati i nije imala hlače kao drugi pa su je šikanirali. Ona je dolazila kući plačući, ali ja sam rekla ‘glavu gore’ i onda sam idući mjesec kupila hlače. I ona treba kompjuter, ali ja joj ga ne mogu priuštiti.” (Sisak i okolica)

Prioritiziranje među potrebama vlastite djece

U većim obiteljima teške odluke oko toga kako zadovoljiti potrebe djece mogu rezultirati zadovoljenjem potreba jednog djeteta prije ostalih. Međutim,

kako je pokazala i anketa, prioritiziranje u pravilu znači žrtvovanje potreba odraslih radi djece:

“Sad tu dolazi do sukoba, ako se ovima da i ovima ne da. Ipak svim četvero dam po 20 do 30 kuna, a onda na sebi zašparam taj mjesec, neću sebi kupiti lijekove ili nešto.” (Zagreb)

Dobar dio sudionika naglašavao je da starija djeca imaju veće potrebe i da to ponekad ima utjecaj na odnose među braćom i sestrama, kako opisuje sljedeći citat:

“Problem je da stariji ima veće potrebe, skuplji je. Mlađe je ljubomorno na starije.” (Zagreb)

Slično tomu, procjena čija je potreba veća u pravilu se mora balansirati objašnjenjem onoj djeci koja se trebaju strpjeti:

“Teško je jer svatko traži i onda ja gledam kome je najneophodnije. Onda je znalo doći do ljutnje i svega, ali ja objasnim da će idući put drugi dobiti.” (Sisak i okolica)

Posebne prigode

Mimo potrebe da se podmire iznenadni neplanirani troškovi, tema kojoj su se sudionici opetovano vraćali su aktivnosti koje se mogu podvesti pod neki tip posebne prigode: bilo da se radi o prvoj pričesti, školskom izletu ili maturalskoj večeri. Njihov trošak treba dovesti u odnos s onim što se za taj iznos može kupiti i s druge strane činjenicom da se te posebne prigode više nikad neće dogoditi i njihovo će propuštanje djeca pamtili do kraja života. Ponekad čak i relativno mali iznosi novaca dovode do velikih ljutnji:

“Pričest, to me je jako razljutilo. Župnik je inzistirao na plaćanju posudbe haljine za 200 kuna bez obzira na socijalni status.” (Zagreb)

Ponekad se i nemogućnost plaćanja školskog izleta vidi kao još jedan primjer toga da djeca imaju manje mogućnosti od svojih vršnjaka:

“Moj sin sada treba ići na more, ali ne možemo platiti. On kaže da treba sudjelovati u sportskim aktivnostima i treba putovati busom. Možda bi bilo mirnije u kući da može ići na te aktivnosti.” (Čakovec)

Na kraju treba donijeti teške odluke oko toga je li trošak opravdan:

“Škola u prirodi, za to imate pravo dobiti pomoć. Meni je sada problem da sin treba imati maturlno putovanje koje košta 1.850 kuna. A ne možeš poslati dijete bez bar još 400 kuna. I što ću ja sada? Posuditi? Zamoliti prijateljicu da provuče karticu i vratiti joj godinu dana? Mislim, što sam sve mogla kupiti, a ne što će on vidjeti za tri, četiri dana.” (Karlovac)

Dugoročni učinci na djecu

Roditelji su iskazivali svijest i strah od toga da će se ciklus zapreka ponavljati iz generacije u generaciju:

“Razgovaram s djecom otvoreno tako da oni jednog dana ne budu na socijali. To je jedino mene strah, jer ja ne bih htjela da moja djeca odgajaju svoju djecu na socijali.” (Čakovec)

Ponekad se izostanak “bezbriznog djetinjstva” vidi kao jedan od najvažnijih učinaka na djecu koja odrastaju u kućanstvima s niskim prihodima:

“Ti tu djecu od malena doba učiš da će možda biti novca za nešto, a možda i ne. To je grozno, nema opušteno djetinjstvo.” (Karlovac)

Dio je sudionika pak izražavao stav da, konzumerizmu mnoge današnje djece nasuprot, djeca koja žive u kućanstvima s niskim prihodima više poštuju imovinu i bolje razumiju vlastitu situaciju:

Strahovi od budućnosti

Usprkos ogromnoj razini otpornosti koju su djeca u anketi pokazala, mnogi se sudionici boje za budućnost svoje djece – i po pitanju obrazovanja i budućeg zaposlenja. U dosta slučajeva spominjala se važnost socijalnih stipendija:

“Tužna je priča što ti danas moraš razmišljati o svojoj djeci gdje ćeš ga poslije upisati. On kaže da bi išao u srednju školu, nakon toga može ići na fakultet i ja ne znam kako ću mu to priuštiti. Nadamo se da dijete uđe u krug stipendija što dijeli grad ili država, ali to je sreća jer ulazi mali broj i veze su važne kao i obično.” (Karlovac)

Dobar dio sugovornika spominjao je odlazak iz Hrvatske kao jedinu moguću strategiju izlaska:

“Moja djeca imaju manje šanse zato što su potrebne veze za zapošljavanje. Moja kćerka hoće ići u frizersku školu, ali kod nas baš nema. Ja sam joj rekla da je najbolje da završi barem tri godine škole, onda idi van jer ovdje nema posla.” (Sisak i okolica)

Odnosi s centrima za socijalnu skrb (1): jednokratna pomoć

Sustav jednokratne pomoći – koji vode centri za socijalnu skrb – tema je o kojoj se žustro raspravljalo u većini fokusnih grupa, a čini se da je tomu tako jer u svojoj svrsi – da fleksibilno može odgovoriti na nenadane troškove – podbacuje:

“Na socijali imate pravo tri puta godišnje dobiti jednokratnu pomoć. Dođem i ona je meni dala hrpu papira da izvadim. Ovako izgubim volju – tko će toliku papirologiju vadit?” (Zagreb)

Jedan drugi sudionik pojasnio je kako se “pravo” na jednokratnu pomoć može pretvoriti u relativno održivu strategiju preživljavanja, tako da:

“Mi čuvamo jednokratnu pomoć baš za neočekivane troškove. Morate priložiti račune.” (Karlovac)

Iako takav oblik podrške može pomoći u pokrivanju pojedinih većih troškova, kašnjenja u isplatama su se također često spominjala:

“Sad je sin išao na maturac, ovo gratis je bilo sređeno za blizance u razredu. Tako da sam tražila jednokratnu pomoć u Centru, donijela sam papir i odobrili su mi 1.000 kuna i isplatili su mi tek u 12. mjesecu.” (Zagreb)

Jednokratne pomoći, prema Zakonu, mogu biti u novcu ili u potrepštinama. Neki su sugovornici tražili pomoć u potrepštinama upravo zbog kašnjenja u isplatama novca:

“Moja socijalna radnica stvarno je super. Svaki put kad sam došla po jednokratnu pomoć nikada nije rekla ne. Ali ja to uzimam u hrani i ne u novcu jer kada podnesete zahtjev tek za 3 mjeseca dobijete novac.” (Sisak i okolica)

Odnosi s centrima za socijalnu skrb (2): važnost socijalnog radnika

Iako su se mnogi sugovornici žalili na birokratizaciju centara za socijalnu skrb – uključujući i ogromnu količinu “papirologije” – većina njih je zadovoljna ili izrazito zadovoljna svojim socijalnim radnikom, naročito kada socijalni radnici svoju ulogu razumiju kao onih koji korisnicima daju podršku u ostvarivanju prava:

“Moja djelatnica za socijalnu skrb je dobra i uputi me gdje treba, pitam ako ima kakvih promjena, recimo ako mogu dobiti kupone za struju.” (Karlovac)

Ponekad podrška socijalnih radnika nadmašuje formalne opise njihova posla:

“Uvijek imam istu socijalnu radnicu i mi smo već na ti i za nju ne mogu reći ništa loše jer se trudi maksimalno iako je spora. Čak mi se javi van radnog vremena, kaže da samo kažem na porti da imam dogovoreno s njom. Kad dođeš u Centar uvijek je strašna gužva da oko 100 ljudi čeka.” (Sisak i okolica)

Negativni odnosi sa socijalnim radnicima u podjednakoj su mjeri uzrokovani pravilima sustava i samim socijalnim radnicima:

“Ja ne znam da li su ti ljudi tako školovani ili to njih jednostavno ne zanima, ili je to direktiva. Zašto postoji OIB koji sve treba povezati. Znaju moje prihode, što dobivam. Pa zašto onda kvragu, da se tako izrazim, zašto moram za svaku stvar, za djecu, za katastar, da li imam kuću, stan, nekretninu, a sve vidiš da nemam ništa. Ubija.” (Zagreb)

Sustav i pravila

Za percepciju su socijalnih radnika usko vezani stavovi oko naravi samog sustava i njegovih pravila. Mnogi su sudionici isticali da ne bi mogli spojiti kraj s krajem da ne rade u sivoj ekonomiji, što je potpuno u skladu s nalazima ankete. Ovo su pitanje, kao i zakonom određenu nemogućnost primanja zajamčene minimalne naknade u slučaju posjedovanja automobila, sudionici često spominjali. U jednom je slučaju već samo informiranje socijalnog radnika o dodatnim prihodima rezultiralo prijetnjom prijave koja je, čini se, sveprisutna:

“Ako radite još neki posao možete izgubiti prava. Evo, recimo, ja sam susjedi kopala vrt i ja sam to rekla svojoj socijalnoj radnici i ona kaže šuti o tome jer ću to morati zapisati, a onda ćeš izgubiti socijalnu pomoć. Sestra dok je u Irskoj posudila je tati auto. To nije naš auto, ali isto bojim se da se to ne vidi. Auto nam dobro dođe jer tati prijete srčani udar i tu su djeca i kako ćete vi bez auta?” (Sisak i okolica)

Zabrinutost oko pravila za automobile – koji su dozvoljeni samo u iznimnim slučajevima, primjerice, ako je u kućanstvu osoba s invaliditetom – isticana je naročito u skupini sugovornika romske nacionalne manjine:

“Ja ne primam više socijalnu pomoć, ukinuli su mi pravo zato jer ne smijem imati auto. Taj auto danas ne vrijedi više od 5.000 kuna, zamislite auto iz 1993. godine i u jako lošem stanju.” (Čakovec)

Preporuke donositeljima odluka

Sudionici su općenito zabrinuti zbog nedostatne informiranosti o vlastitim pravima. Dio sudionika je, štoviše, smatrao da su više saznali razmjenom iskustava s drugima u sličnoj situaciji nego u centrima za socijalnu skrb. Jedan je sudionik iskazao potrebu za reformom sustava tako da se ustroji jedinstveno mjesto ili mjesto na koje se prvo odlazi, podjednako artikulirano kao i argumenti onih donositelja odluka koji se zalažu za slične promjene:

“Žalosno je što kod nas ne postoji jedna institucija za ljude koji dolaze u poteškoće, bilo socijalni slučajevi, bilo kakvih problematika. Da postoji institucija koja kaže: ‘Gledajte, vi ćete dobiti od socijalne skrbi toliko i toliko, ali odite do Grada i tamo možete ostvariti ta i ta prava, odite na tu instituciju i dobijete to i to.’” (Zagreb)

Nemogućnost da novčana pomoć prati troškove života također zabrinjava mnoge sugovornike, i – premda je ta briga ponekad preuveličana – nije daleka od stvarnosti:

“Socijalna pomoć je unazad 10 godina ista, a svaki dan je sve skuplje i skuplje. Kod nas je doplatak 2.960 kuna i to se 20 godina nije mijenjalo.” (Sisak i okolica)

Dva citata za kraj pokazuju ogorčenje sugovornika sustavom i činjenicom da nemaju vlastiti politički ili kakav drugi “glas”:

“Netko od predstavnika našeg naroda koji imaju probleme bi trebao biti u Saboru.” (Karlovac)

“Danas veze i poznanstva puno znače i da ih imamo ne bi bili tu.” (Karlovac)

4. Rasprava

Ovo je istraživanje omogućilo dodatne uvide u aspekte dječjeg siromaštva u Hrvatskoj te načine na koje se kućanstva nose sa siromaštvom. Podaci o novčanim primanjima pokazali su da je iznos po članu kućanstva kojim raspolažu korisnici ZMN-a vrlo nizak – toliko nizak da je potpuno opravdano ovu populaciju smatrati ekstremno siromašnima. Budući da se radi o iznosima koji uključuju ZMN i ostale naknade, nameće se zaključak da su iznosi ZMN-a premaleni: iako osiguravaju zadovoljenje određenog egzistencijalnog minimuma, nedovoljni su za potpuno dostojanstven život djece i razvoj njihovih ljudskih potencijala. Prema subjektivnim procjenama ispitanika, kako bi spojili kraj s krajem u prosjeku su im potrebna oko 80 posto veća primanja. Čak i ako taj postotak prepolovimo – dopuštajući mogućnost da su ispitanici pretjerivali – i dalje se radi o velikom postotku. Osim toga, pokazalo se da su većina kućanstava višegodišnji korisnici ZMN-a, što znači da je u Hrvatskoj siromaštvo u većini slučajeva prije kronično nego akutno stanje. Višegodišnje preživljavanje s niskim socijalnim naknadama ne čini se privlačnim ako je dostupno zaposlenje sa zaradom dovoljno višom od egzistencijalnog minimuma. Stoga, tipični slučaj dugotrajnog primanja ZMN-a vrlo vjerojatno nije posljedica toga da je dovoljno izdašan da destimulira zapošljavanje, nego nedovoljne potražnje za relativno niskokvalificiranim radnicima, kakva je većina korisnika ZMN-a. Moguće je da su tim ljudima dostupna uglavnom loša, prekarna radna mjesta, koja sa sobom donose financijsku nesigurnost, što život na socijalnoj pomoći čini “privlačnim”, kako sugeriraju kazivanja korisnika ZMN-a u Družić Ljubotina, Sabolić i Kletečki Radović (2017). Ovaj je nalaz osobito važan kao pokazatelj razvoja strategija borbe protiv siromaštva, jer

očekivanje da je zapošljavanje najdjelotvorniji lijek protiv siromaštva nije ostvarivo za veliki dio korisnika ZMN-a.

U takvim su okolnostima siromašni primorani pribjegavati različitim strategijama nošenja sa siromaštvom, odnosno strategijama preživljavanja. Istraživanje je ukazalo na nekoliko njih.

Brojni ispitanici su povremeno obavljali plaćene poslove, vrlo vjerojatno loše plaćene poslove u sivoj ekonomiji, moguće sezone naravi. Do sličnog nalaza došli su i Družić Ljubotina, Sabolić i Kletečki Radović (2017), čiji su sugovornici navodili povremene "sitne" poslove kao jednu od strategija preživljavanja. To pokazuje da su voljni raditi, ali da na formalnom tržištu rada ili nema potražnje za njihovim vještinama ili bi za te vještine bili premalo plaćeni. Dakle, siva ekonomija ili neformalni sektor pomažu siromašnima doći do dodatnih prihoda, tako da bi stroža borba vlasti s neformalnom ekonomskom aktivnošću, iako bi donijela fiskalnu korist, mogla najviše pogoditi najsiromašnije i najmanje zapošljive. Ako bi vlast bila odlučna u takvom naumu, bile bi potrebne određene kompenzacijske mjere.

Jedna od strategija je prodaja imovine, odnosno dobara iz kućanstva. Ova strategija vjerojatno je korisna samo kratkoročno, u smislu pribavljanja potrebnog novca, ali pitanje je koliko je korisna dugoročno. Naime, za pretpostaviti je da se radi o prodaji trajnih dobara koja, iako nisu egzistencijalno nužna, doprinose kvaliteti života, iz kojeg su razloga vjerojatno prvobitno i nabavljena. U dužem roku, nedostatak tih dobara može smanjiti kvalitetu života. Zabrinjava i to da bi bilo i više kućanstava koja bi nešto prodala, samo da su imala što prodati, što sugerira da su već sada ta kućanstva siromašno opremljena korisnim materijalnim dobrima.

Većina se u situacijama iznenadnih troškova obraća svojim neformalnim, obiteljsko-rodbinsko-prijateljskim mrežama, dok se manji, ali znatan dio, obraća formalnim institucijama, gotovo isključivo centru za socijalnu skrb. Pokazuje se, dakle, da su dobri odnosi s bližnjima, prije svega s obitelji pa onda i s rodbinom i prijateljima, važan oslonac. Štoviše, pomoć od bližnjih

ocijenjena je učinkovitijom od pomoći formalnih institucija. Pitanje je kako je tko shvatio "učinkovitost" u anketi; je li pomoć učinkovita ako je u dovoljnom iznosu ili, možda, ako je pravovremena ili ju je lako dobiti. O iznosima pomoći bližnjih nemamo podatke, tako da ne možemo znati koliko su imali utjecaja na ocjene. Međutim, u fokusnim grupama nekoliko sudionika se žalilo na prestroke kriterije za dobivanje jednokratne pomoći, količinu "papirologije", kašnjenje isplata i određene nelogičnosti u određivanju iznosa pomoći za korisnike s različitim potrebama, što bi mogli biti čimbenici zbog kojih je pomoć institucija ocijenjena manje učinkovitom, tim više što nisu pokazali izraženo nezadovoljstvo socijalnim radnicima, o kojima su uglavnom govorili afirmativno. Moguće je da je nezadovoljstvo povezano općenito sa slabom senzibiliziranošću kreatora socijalne politike za problem siromaštva, koja se onda odražava u pravilima po kojima postupaju radnici u sustavu, oni koji su u neposrednom doticaju s korisnicima. Nezadovoljstvo institucijama izrazili su i roditelji korisnici ZMN-a u Družić Ljubotina, Sabolić i Kletečki Radović (2017). Obraćanje bližnjima za pomoć isključuje formalne procedure sustava socijalne skrbi, ali, prema iskazima iz fokusnih grupa, donosi izvjesnu stigmiju i nelagodu, s obzirom na to da posuđeno obično treba vratiti. Pokazalo se kako u Hrvatskoj i djeca navode užu i širu obitelj kao glavni socijalni oslonac (Kletečki Radović, Vejmelka i Družić Ljubotina, 2017), što je u skladu s našim nalazima.

Većina također pribjegava neredovitom plaćanju režija kao najznačajnijoj stavci ukupnih troškova života. Pritom je najčešće problem podmirenje računa za struju, koja im najčešće biva isključena. Također, pokazalo se da su režije znatno veći problem u većim, urbanijim naseljima, gdje su komunalne usluge skuplje. Utoliko je opravdana postojeća praksa davanja dijela socijalne pomoći u obliku bonova za plaćanje struje korisnicima ZMN-a i osobne invalidnine, iako je upitno treba li iznos biti isti za sva kućanstva ili bi trebao biti prilagođen potrebama (npr. spomenuta razlika u problemima s režijama u ruralnim u odnosu na urbana naselja). Kada je riječ o ostalim troškovima stanovanja, nekoliko je sudionika fokusnih grupa također istaknulo kako stvarne potrebe za ogrjevom daleko nadmašuju iznose pomoći za ogrjev. Dakle, režijski se troškovi, kao velika komponenta

ukupnih izdataka kućanstava, i ovdje pokazuju velikim teretom za obitelji koje žive od socijalne pomoći, kao što se pokazalo u drugim istraživanjima u Hrvatskoj (Kletečki Radović, Vejmelka i Družić Ljubotina, 2017; Družić Ljubotina, Sabolić i Kletečki Radović, 2017).

Brojna kućanstva, kako bi zadovoljila dio prehrambenih potreba, kao strategiju preživljavanja koriste vlastitu proizvodnju hrane. Kako su pokazali rezultati, ova strategija dostupna je uglavnom u ruralnim naseljima gdje obitelji imaju potrebnu zemlju i/ili gospodarske zgrade, dok je u urbaniziranim naseljima ova strategija gotovo nemoguća, što se odražava i na puno rjeđu pojavu povremenog gladovanja roditelja radi podmirenja potreba djece u manjim (ruralnijim) u odnosu na veća (urbanija) naselja. Mogućnost vlastite proizvodnje hrane u ruralnim naseljima je svojevrsna kompenzacija za nedostatak socijalnih samoposluga, dostupnih uglavnom u gradovima. Međutim, čini se da je mogućnost vlastite proizvodnje hrane važnija od nedostupnosti socijalnih samoposluga, uzme li se u obzir da je pojava povremene gladi u većim naseljima znatno veća, vjerojatno zbog većih ostalih troškova, ponajprije režijskih, kao što su podaci pokazali.

Jedna od strategija koju primjenjuje velik broj roditelja je neki oblik prioritizacije. Jedan od tipova prioritizacije je davanje prednosti zadovoljenju potreba djece nad zadovoljenjem vlastitih potreba. Primjerice, znatan broj roditelja ponekad gladuje ne bi li podmirili potrebe djece. Iako je određena prioritizacija gotovo uvijek potrebna, ovdje zabrinjava to što se neki roditelji ponekad moraju odreći zadovoljenja vlastitih egzistencijalnih potreba radi zadovoljenja potreba djece. A ako se događa da žrtvuju egzistencijalne potrebe, izvjesno je da su puno češće deprivirani u pogledu neegzistencijalnih potreba. To može nepovoljno djelovati na njihovu psihi, a roditeljski stres zatim može nepovoljno utjecati na djecu (npr. Deater-Deckard i Panneton, 2017). Druga su istraživanja u Hrvatskoj potvrdila da su djeca svjesna da se roditelji žrtvuju za zadovoljenje njihovih potreba, a djeca su navodila i stres roditelja (Kletečki Radović, Vejmelka i Družić Ljubotina, 2017).

Drugi tip prioritizacije je prioritizacija u zadovoljavanju različitih potreba same djece. Razumno i očekivano s obzirom na okolnosti u kojima žive,

roditelji prvo nastoje zadovoljiti dječje potrebe koje smatraju važnijima, naime, one koje se tiču prehrane, odijevanja i zdravlja djece, a zatim neegzistencijalne potrebe koje se tiču optimalnog intelektualnog razvoja i socijalizacije djece. Problem je, međutim, što ima nezanemariv broj roditelja koji djeci ne mogu osigurati ni najosnovnija dobra, poput svakodnevne konzumacije mesa, voća i povrća. To potvrđuje nalaze prethodnih studija koji su ukazali na nezanemarive razmjere oskudijevanja čak i po pitanju najosnovnijih potreba (Šućur et al., 2015; Kletečki Radović, Vejmelka i Družić Ljubotina, 2017; Družić Ljubotina, Sabolić i Kletečki Radović, 2017). Iako to ne znači da djeca gladuju, to zasigurno znači da nemaju prehranu optimalnu za zdravlje, a postoji rizik da djeca zbog toga razviju nezdrave prehrambene navike koje mogu u odrasloj dobi rezultirati razvojem faktora rizičnih za zdravlje poput, primjerice, pretilosti. No, čak i kad bi prioritizacijom uspjeli zadovoljiti najosnovnije potrebe djece, problem bi bio tek nešto manji, jer bi i dalje mnogima ostala nepriuštiva brojna dobra potrebna djeci radi intelektualnog razvoja, socijalizacije s vršnjacima i potpune uključenosti, poput računala s internetom, izvannastavnih aktivnosti, raznih proslava, izlazaka ili školskih ekskurzija. Sudionici fokusnih grupa i intervjua posebno su istaknuli upravo probleme s priuštivošću takvih dobara. Prema nekim kazivanjima roditelji su zadovoljni što im djeca i ne zahtijevaju previše, ali to ne implicira da deprivacija ne utječe nepovoljno na djecu, posebno stoga što, prema kazivanjima nekolicine roditelja, djeca često zbog neimaštine bivaju u školi stigmatizirana. Nalazi drugih istraživanja u Hrvatskoj pokazuju da djeca obitelji korisnika ZMN-a takvu deprivaciju doživljavaju kao ograničenje potpunoj uključenosti (Kletečki Radović, Vejmelka i Družić Ljubotina, 2017), a to naglašavaju i njihovi roditelji (Družić Ljubotina, Sabolić i Kletečki Radović, 2017). Nadalje, nasilje među vršnjacima u Hrvatskoj najčešće je nasilje bogatije djece nad siromašnom (Rajhvajn Bulat i Ajduković, 2012), a stigmatiziranost i isključenost siromašne djece može prerasti u zlostavljanje.

Treći tip prioritiziranja je prioritiziranje među djecom kad ih je više. Neka dobra potrebna djeci imaju, barem donekle, obilježja "javnog" dobra, utoliko što, kad se pribave, mogu zadovoljavati potrebe više djece (npr. računalo). Međutim, većina tih dobara su čista privatna dobra, zbog čega u okolnostima

neimaštine mora doći do prioritizacije. Pojava prioritiziranja zabilježena je i u drugim istraživanjima u Hrvatskoj: prema kazivanju djece, postoji tendencija da roditelji nastoje barem jednom djetetu omogućiti fakultetsko obrazovanje (Kletečki Radović, Vejmelka i Družić Ljubotina, 2017). Sudeći prema kazivanjima nekih roditelja, takvo prioritiziranje ih opterećuje, jer takve situacije izazivaju zavist kod ostale djece. Mogući razlog zbog kojega roditeljima to predstavlja opterećenje je taj što im je teško uvijek donijeti ispravnu odluku o tome kojem djetetu, odnosno kojoj potrebi, dati prednost u određenom trenutku, a da poslije zbog toga ne žale. Roditelj se tu nalazi u situaciji prisilnog arbitriranja, a mora također voditi računa o tome da u budućnosti na primjeren način "obešteti" dijete koje trenutno defavorizira, na štetu onoga koje trenutno favorizira. "Optimalna" prioritizacija je, stoga, ako ne potpuno neostvariv, onda sigurno težak zadatak. Odnosi među djecom mogu se poremetiti, kao i oni između djece i roditelja, što roditelje, koji su ionako već pod stresom uslijed egzistencijalnih neizvjesnosti, može dodatno psihički opteretiti, a roditeljski stres može nepovoljno utjecati na dijete (npr. Yeung, Linver i Brooks-Gunn, 2002; Linver, Brooks-Gunn i Kohen, 2002). Poznato je da je nezadovoljstvo obiteljskim odnosima veće što je niži životni standard obitelji (npr. Conger, Conger i Martin, 2010). Kazivanja korisnika ZMN-a u jednom prethodnom istraživanju za Hrvatsku također upućuju na negativne posljedice ekonomskog stresa na obiteljske odnose (Družić Ljubotina, Sabolić i Kletečki Radović, 2017).

U većini anketiranih obitelji nisu sva djeca odgovarajuće dobi išla u vrtić, pri čemu je najčešći razlog taj da nije bilo potrebe jer je imao tko brinuti za djecu, dok su financije drugi razlog po važnosti. Prvi razlog pokazuje da velik dio roditelja smatra da je glavna, ako ne i jedina, svrha vrtića to da djeca imaju gdje biti dok roditelji rade. Dakle, nažalost, čini se da roditelji nisu svjesni da vrtić doprinosi kognitivnom razvoju i socijalizaciji djece, te tako priprema djecu za školu. To je posebno zabrinjavajuće s obzirom na činjenicu da su roditelji u našem uzorku u prosjeku loše obrazovani (polovini uzorka najviše obrazovanje je osnovna škola ili manje), što znači da nemaju odgovarajuća znanja da sami pripreme djecu za školu, kao što ta znanja vrlo vjerojatno nemaju ni bake i djedovi djece. O važnosti obrazovanja svjedoči rezultat prema kojemu su kod obrazovanih roditelja

češće sva djeca odgovarajuće dobi išla u vrtić, tim više što obrazovanijima smatramo one s najmanje srednjom školom. Osim toga, obrazovanje se pokazalo važnijim od dubine siromaštva, jer nije bilo razlike između djece iz siromašnijih kućanstava i one iz manje siromašnih. Međutim, sve to treba promatrati u kontekstu općenito niske obuhvaćenosti djece vrtićkim programima u Hrvatskoj (57 posto u 2015., a svaki treći grad ili općina nema organiziran vrtić ili jaslice) – zbog premalih ulaganja i manjka odgajatelja – i velikih prostornih razlika, pri čemu obuhvaćenost djece raste s indeksom razvijenosti općine/grada (Dobrotić i Matković, n.d.). Za usporedbu, prema našim podacima, u vrtić su išla sva djeca iz oko trećine kućanstava. Također, više su u vrtić išla djeca iz većih (urbanih) nego ona iz manjih (ruralnih) sredina, a ruralne su sredine manje razvijene od urbanih.

Polovina roditelja očekuje da će im djeca steći srednjoškolsko obrazovanje, a druga polovina očekuje višu razinu obrazovanja. Kao i kod pohađanja vrtića, i ovdje je obrazovanje roditelja ključno – obrazovaniji roditelji imaju veća očekivanja – dok utjecaj dubine siromaštva u našim podacima nije zabilježen. Istraživanja socioekonomskih nejednakosti u visokom obrazovanju u Hrvatskoj pokazuju da vjerojatnost studiranja raste s obrazovanjem roditelja (npr. Pavić i Vukelić, 2009; Doolan, 2010), pa utoliko veća očekivanja obrazovanih roditelja imaju temelj u realnosti. Međutim, s obzirom na ulogu obrazovanja roditelja za obrazovanje djece i prosječno relativno nisko obrazovanje anketiranih roditelja, čini se da su očekivanja nerealna. Osim toga, većina ih smatra da će djeca doista postići razinu obrazovanja koju oni očekuju. Istraživanja pokazuju da visoko obrazovanje u Hrvatskoj nije socijalno uključivo (npr. Farnell et al., 2011; 2014; Orr, Gwosć i Netz, 2011) te kao takvo doprinosi međugeneracijskom prijenosu stečene razine obrazovanja, prijenosu koji šteti siromašnjoj djeci, čiji su roditelji u prosjeku nižeg obrazovanja. Valja, međutim, reći da visoko obrazovanje nije prva razina na kojoj do izražaja dolazi utjecaj obiteljske pozadine. Obrazovanje roditelja važno je i u osnovnoj (npr. Babarović, Burušić i Šakić, 2009; Burušić, Babarović i Marković, 2010; Jokić i Ristić Dedić, 2010) i u srednjoj školi (npr. Gregurović i Kuti, 2010; Matković, 2010; Baturina, Berc i Majdak, 2014). U odnosu na rezultate ankete, u kazivanjima iz fokusnih grupa roditelji su ipak jasno izrazili bojazan da neće djeci uspjeti pružiti

obrazovanje koje bi im osiguralo uzlaznu socijalnu mobilnost, posebno ne visoko obrazovanje. Pritom su istaknuli nedostatak socijalnih stipendija, kao i korupciju u sustavu. Za razliku od nekih drugih istraživanja (npr. Kletečki Radović, Vejmelka i Družić Ljubotina, 2017), koja su primijetila tendenciju (iz kazivanja djece) ulaganja u visoko obrazovanje jednog djeteta u obitelji, u našem istraživanju nema nalaza koji bi na to upućivali.

Većina djece planira se zaposliti po svršetku srednje škole, što pokazuje da su njihova obrazovna očekivanja u prosjeku manja od očekivanja njihovih roditelja. To može značiti da većina siromašne djece želi što prije početi zarađivati, nadajući se da će se tako osloboditi od deprivacije s kojom se svakodnevno susreću. Također, mogu biti svjesna da će im roditelji teško moći priuštiti studiranje, odnosno da će se, ako odluče studirati, morati uzdržavati vlastitim radom. Nedostatak novca je prepreka ostvarenju ciljeva koju su djeca najviše navodila, što je u skladu s kazivanjima roditelja u fokusnim grupama. Rezultati tako potvrđuju nalaze drugih istraživanja koja su pokazala nemogućnost siromašnih roditelja da podmire sve obrazovne potrebe djece (Pećnik, 2013; Šućur et al., 2015; Kletečki Radović, Vejmelka i Družić Ljubotina, 2017; Družić Ljubotina, Sabolić i Kletečki Radović, 2017).

Prema rezultatima, velika većina djece, tri četvrtine njih, drži da žive prosječnim životnim standardom, nasuprot svega četvrtini djece koja smatraju da žive u siromaštvu. S obzirom na rezultate iz roditeljske ankete, posebno onih o (ne)priuštivosti pojedinih dobara za djecu, kao i s obzirom na kazivanja roditelja u fokusnim grupama o brojnim deprivacijama djece, ovaj rezultat je u najmanju ruku iznenađujući. K tome, anketirana su djeca starija od 12 godina, koja već imaju relativno razvijene kognitivne sposobnosti, i za pretpostaviti je da su sposobna barem približno procijeniti stvarno stanje u evaluativnim pitanjima kao što je pitanje procjene životnog standarda kućanstva, kako apsolutno tako i relativno, u odnosu na druge. Ono što dodatno zbuljuje je to što podaci istodobno pokazuju da su djeca doista donekle sposobna za ovakve usporedbe, jer su prosječna novčana primanja po članu kućanstva znatno (s obzirom na opaženi prosjek za cijeli uzorak) veća za kućanstva čija djeca smatraju da žive prosječno, nego za

kućanstva čija se djeca smatraju siromašnima. Stoga, siromašna djeca ili nisu voljna priznati svoje apsolutno, a time i relativno (u odnosu na opću populaciju) siromaštvo ili se uspoređuju samo sa sebi sličnima, dakle sa siromašnima, pa u toj usporedbi procjenjuju da nisu najsiromašniji među siromašnima. Nevoljkost da priznaju siromaštvo može biti uzrokovana sramom: u istraživanju Družić Ljubotina, Sabolić i Kletečki Radović (2017) roditelji korisnici ZMN-a primijetili su osjećaje nezadovoljstva i srama kod djece, što je potvrđeno i u istraživanju iz dječje perspektive u Kletečki Radović, Vejmelka i Družić Ljubotina (2017), koji također nalaze i da se neka djeca druže uglavnom sa sebi sličnima.

5. Zaključak

Cilj je ovoga rada bio doprinijeti razumijevanju siromaštva djece i strategija nošenja sa siromaštvom kućanstava s djecom u Hrvatskoj. Iako već postoji nekoliko važnih doprinosa drugih sličnih istraživanja, empirijska istraživanja dječjeg siromaštva u Hrvatskoj su još uvijek relativno malobrojna s obzirom na važnost teme, tako da svako novo istraživanje, koliko god usko po obuhvatu bilo, predstavlja nezanemariv napredak.

Polazište ovoga istraživanja je bilo shvaćanje po kojemu za razumijevanje životnog standarda kućanstava s najnižim primanjima nije dovoljno usredotočiti se samo na agregatne pokazatelje incidencije (rizika od) siromaštva, njihovo kretanje tijekom vremena i standardno profiliranje siromašnih s obzirom na karakteristike kućanstava. Pored takvog pogleda "odozgo" na siromaštvo, potreban je i pogled "odozdo". Naime, potrebno je ući u kućanstvo i čuti same siromašne, uključujući i djecu, na koju, kako su pokazala dosadašnja istraživanja, odrastanje u siromaštvu može imati dugoročne posljedice. Polazeći od takvog shvaćanja, provedeno je interdisciplinarno empirijsko istraživanje koje kombinira uvide iz ekonomije, sociologije, socijalne politike i socijalnog rada, te kombinira kvantitativne i kvalitativne metode istraživanja.

pod utjecajem obrazovanja roditelja; u svakom slučaju, utjecaj obrazovanja roditelja jači je od utjecaja dubine siromaštva. Nužnost investiranja u djecu, a što je prioritet sustava socijalne sigurnosti (Esping-Andersen, 2009), mora dakle biti prilagođen i različitim obilježjima kućanstava iz kojih dolaze takva djeca. Također, istraživanje posebno ukazuje na nužnost razvoja usluga za djecu, a osobito na važnost priuštivog obrazovanja od najranije vrtićke dobi, a što djelomice može ublažiti nepovoljne posljedice odrastanja u siromaštvu. Osim priuštivosti, potrebno je i obrazovati roditelje o važnosti javnoga predškolskog odgoja, produženog boravka u školi te ostalih dodatnih obrazovnih sadržaja.

Nekoliko je ograničenja ovoga istraživanja koje treba uzeti u obzir pri interpretaciji rezultata i njihovu poopćavanju. Prvo, uzorak kućanstava je relativno malen. Zbog toga u izlaganju rezultata nisu provedeni testovi njihove statističke značajnosti. S ovako malim uzorkom, mnogi rezultati, ponajprije oni temeljem usporedbe između različitih poduzoraka (siromašniji/manje siromašni, manja/veća naselja, obrazovaniji/manje obrazovani roditelji), pokazali bi se statistički beznačajnim, unatoč tome što se radi o supstancijalno značajnim i objašnjivim rezultatima. Drugo, uzorak je nacionalno nereprezentativan. Međutim, kod uzorkovanja se nastojalo pokriti cijelu Hrvatsku, što je rezultiralo uzorkom koji, iako nije nacionalno reprezentativan, nije ni potpuno *ad hoc*. Treće, zbog ograničenog obuhvata istraživanja, siromašna kućanstva nisu uspoređena s prirodnom kontrolnom skupinom, naime nesiromašnim kućanstvima (razumno definiranih) ili siromašnima koji nisu korisnici ZMN-a. Tome se djelomično pokušalo doskočiti podjelom uzroka na siromašnija i manje siromašna kućanstva. Kako rezultati pokazuju, razlike između tih dviju skupina u većini usporedbi čine se dovoljno velikima da sugeriraju kako bi razlike između siromašnih i nesiromašnih bile iste prirode, ali znatno veće. Četvrto, ovo je istraživanje fokusirano samo na podskup siromašnih, naime korisnike ZMN-a, koje se može smatrati najsiromašnjijima među siromašnima. Izvjesno je da ima kućanstava s djecom koja nisu korisnici ZMN-a, ali im je životni standard dovoljno nizak da ih se može objektivno smatrati siromašnima. Naposljetku, rezultate kvalitativnog dijela

istraživanja nije moguće uopćavati, iako su oni vrlo indikativni te usporedivi s rezultatima drugih sličnih istraživanja provedenih u Hrvatskoj.

Rezultati istraživanja, kao i njegova ograničenja, dobar su pokazatelj poželjnih budućih istraživanja dječjeg siromaštva i strategija nošenja sa siromaštvom u Hrvatskoj. Svakako su potrebna istraživanja slična ovome: istraživanja koja kreću "odozdo" i koja dopuštaju da se glas siromašnih čuje. U tom smislu, potrebna su istraživanja na većim i nacionalno reprezentativnim uzorcima, koji bi obuhvaćali kako siromašne – i korisnike i nekorisnike ZMN-a – tako i nesiromašne. Osim toga, potrebna je i longitudinalna komponenta kako bi se podaci mogli pratiti tijekom vremena, primjerice, dinamika i odrednice ulaska u siromaštvo i izlaska iz njega. Iako je odnedavno instrument EU-SILC¹⁶ nadopunjen pitanjima koja omogućuju analizu višedimenzionalnog siromaštva i materijalne deprivacije ne samo cijeloga kućanstva nego i posebice djece, te informacije nisu dovoljne za analizu strategija nošenja sa siromaštvom. Također, buduća istraživanja bi trebala biti usmjerena i na bolje razumijevanje funkcioniranja pojedinih često korištenih strategija preživljavanja, utvrđenih u ovom i drugim istraživanjima, s ciljem optimiranja pokušaja da se podupru pozitivni, a otklone negativni aspekti tih strategija. Naposljetku, budući da kvantitativni i kvalitativni pristupi analizi ne bi trebali biti supstituti, nego komplementi, buduća veća istraživanja također bi se trebala oslanjati na oba pristupa. U ovom se istraživanju kombinacija dviju metodologija pokazala korisnom. S jedne strane, kvantitativni pristup na temelju anketno prikupljenih podataka omogućio nam je – unatoč malom uzorku – analizu koja obuhvaća puno više od nekoliko desetaka kućanstava koja bismo mogli obuhvatiti da smo radili samo razgovore u fokusnim grupama. S druge strane, kvalitativni pristup kroz fokusne grupe i individualne intervjuje omogućio nam je dodatne informacije za rafiniraniju interpretaciju. Takva istraživanja mogu i trebaju postati neizostavno pomagalo pri kreiranju novih i reformiranju starih mjera usmjerenih prema cilju povećanja dobrobiti djece.

¹⁶ *European Union Statistics on Income and Living Conditions.*

Literatura

Ajduković, Marina, Ivana Dobrotić i Jelena Matančević, 2017, "Mogućnosti unapređenja socijalne politike u smanjivanju siromaštva djece: perspektiva ključnih dionika", *Ljetopis socijalnog rada*, 24(2), str. 309-356. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v24i2.187>

Ajduković, Marina, Jelena Matančević i Ivan Rimac, 2017, "Siromaštvo djece iz perspektive stručnjaka: učinci i mogućnosti djelovanja", *Ljetopis socijalnog rada*, 24(2), str. 277-308. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v24i2.182>

Babarović, Toni, Josip Burušić i Marija Šakić, 2009, "Uspješnost predviđanja obrazovnih postignuća učenika osnovnih škola Republike Hrvatske", *Društvena istraživanja*, 102-103(4-5), str. 673-695.

Babić, Zdenko, 2013, "Ekonomski aspekti ulaganja u rani razvoj djece: komparativni prikaz" u Ninoslava Pećnik, ured., *Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj*, str. 251-259, Zagreb: UNICEF.

Baturina, Danijel, Gordana Berc i Marijana Majdak, 2014, "Nevidljivi problem – stvarni rizik: ispadanje učenika iz srednjoškolskog obrazovanja", *Revija za socijalnu politiku*, 21(1), str. 43-67.

Borgers, Natacha, Edith de Leeuw i Joop Hox, 2000, "Children as Respondents in Survey Research: Cognitive Development and Response Quality 1", *Bulletin of Sociological Methodology/Bulletin de Méthodologie Sociologique*, 66(1), str. 60-75. <https://doi.org/10.1177/075910630006600106>

Bradshaw, Jonathan, 2002, "Child Poverty and Child Outcomes", *Children & Society*, 16(2), str. 131-140. <https://doi.org/10.1002/chi.707>

Burušić, Josip, Toni Babarović i Nenad Marković, 2010, "Koliko daleko padaju jabuke od stabla? Odnos obrazovnih postignuća djece i obrazovne razine njihovih roditelja", *Društvena istraživanja*, 108-109(4-5), str. 709-730.

Davies, Ron, 2013, "Child Poverty and Social Exclusion: A Framework for European Action", Library Briefing, Library of the European Parliament, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2013/130537/LDM_BRI\(2013\)130537_REV1_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2013/130537/LDM_BRI(2013)130537_REV1_EN.pdf) (pristupljeno 12. prosinca 2017.).

Deater-Deckard, Kirby i Robin Panneton, 2017, *Parental Stress and Early Child Development: Adaptive and Maladaptive Outcomes*, Cham: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-55376-4>

Dobrotić, Ivana i Teo Matković, n.d., "Pokazatelji obuhvaćenosti i ulaganja u redovne programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj u kontekstu postizanja ciljeva iz Barcelone i pedagoškog standarda", neobjavljena studija.

Donnellan, M. Brent, Monica J. Martin, Katherine J. Conger i Rand D. Conger, 2013, "Economic Distress and Poverty in Families" u Mark A. Fine i Frank D. Fincham, ured., *Handbook of Family Theories: A Content-Based Approach*, str. 338-355, New York, NY i London: Routledge.

Doolan, Karin, 2010, "'My Dad Studied Here Too': Social Inequalities and Educational (Dis)advantage in a Croatian Higher Education Setting", doktorska disertacija, University of Cambridge.

Družić Ljubotina, Olja, Teodor Sabolić i Marijana Kletečki Radović, 2017, "Život obitelji s djecom u uvjetima siromaštva iz perspektive roditelja", *Ljetopis socijalnog rada*, 24(2), str. 243-276. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v24i2.185>

Eckenrode, John, Elliot E. Smith, Margaret E. McCarthy i Michael Dineen, 2014, "Income Inequality and Child Maltreatment in the United States", *Pediatrics*, 133(3), str. 453-461. <https://doi.org/10.1542/peds.2013-1707>

ESOMAR, 1999, *Interviewing Children and Young People*, ESOMAR World Research Codes & Guidelines, https://www.esomar.org/uploads/public/knowledge-and-standards/codes-and-guidelines/ESOMAR_Codes-and-Guidelines_Interviewing-Children-and-Young-People.pdf (pristupljeno 12. prosinca 2017.).

Heaton, Janet, 2004, *Reworking Qualitative Data*, London: Sage. <https://doi.org/10.4135/9781849209878>

Heckman, James J., 2008, "The Case for Investing in Disadvantaged Young Children" u *Big Ideas for Children: Investing in Our Nation's Future*, str. 49-58, Washington, DC: First Focus.

Heckman, James J. i Dimitriy V. Masterov, 2007, "The Productivity Argument for Investing in Children", *Review of Agricultural Economics*, 29(3), str. 446-493. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9353.2007.00359.x>

Heckman, James J., Seong Hyeok Moon, Rodrigo Pinto, Peter A. Saveljev i Adam Yavitz, 2010, "The Rate of Return to the HighScope Perry School Preschool Program", *Journal of Public Economics*, 94(1-2), str. 114-128. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2009.11.001>

Jokić, Boris i Zrinka Ristić Dedić, 2010, "Razlike u školskom uspjehu učenika trećih i sedmih razreda osnovnih škola u Republici Hrvatskoj s obzirom na spol učenika i obrazovanje roditelja: populacijska perspektiva", *Revija za socijalnu politiku*, 17(3), str. 345-362. <https://doi.org/10.3935/rsp.v17i3.954>

Kletečki Radović, Marijana, Lucija Vejmelka i Olja Družić Ljubotina, 2017, "Učinak siromaštva na dobrobit i kvalitetu života iz perspektive djece i mladih", *Ljetopis socijalnog rada*, 24(2), str. 199-242. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v24i2.181>.

Levitas, Ruth, 2005, *The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labour*, London: Palgrave Macmillan.

Linver, Miriam R., Jeanne Brooks-Gunn i Dafna E. Kohen, 2002, "Family Processes as Pathways from Income to Young Children's Development", *Developmental Psychology*, 38(5), str. 719-734.

Matković, Teo, 2010, "Obrazovanje roditelja, materijalni status i rano napuštanje školovanja u Hrvatskoj: trendovi u proteklom desetljeću", *Društvena istraživanja*, 108-109(4-5), str. 643-667.

Rajhvajn Bulat, Linda i Marina Ajduković, 2012, "Obiteljske i psihosocijalne odrednice vršnjačkoga nasilja među mladima", *Psihologijske teme*, 21(1), str. 167-194.

Roberts, Bryan, 1991, "Household Coping Strategies and Urban Poverty in Comparative Perspective" u Mark Gottdiener i C. G. Pickvance, ured., *Urban Life in Transition*, str. 135-167, London: Sage.

Roets, Griet, Rudi Roose i Maria Bouverne-De Bie, 2013, "Researching Child Poverty: Towards a Lifeworld Orientation", *Childhood*, 20(4), str. 535-549. <https://doi.org/10.1177/0907568212475101>

Scott, Jacqueline, 1997, "Children as Respondents: Methods for Improving Data Quality" u Lars Lyberg, Paul Biemer, Martin Collins, Edith de Leeuw, Cathryn Dippo, Norbert Schwarz i Dennis Trewin, ured., *Survey Measurement and Process Quality*, str. 331-350, New York, NY: Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118490013.ch14>

Scott, Jacqueline, Malcolm Brynin i Rachel A. Smith, 1995, "Interviewing Children in the British Household Panel Survey" u J. J. Hox, B. F. van der Meulen, J. M. A. M. Janssens, J. J. F. ter Laak i L. W. C. Tavecchio, ured., *Advances in Family Research*, str. 259-266, Amsterdam: Thesis.

Slack, Kirsten S., Lawrence M. Berger i Jennifer L. Noyes, 2017, "Introduction to the Special Issue on the Economic Causes and Consequences of Child Maltreatment", *Children and Youth Services Review*, 72, str. 1-4. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2016.11.013>

Snel, Erik i Richard Staring, 2001, "Poverty, Migration and Coping Strategies: An Introduction", *Focaal – European Journal of Anthropology*, 38, str. 7-22.

Stubbs, Paul i Siniša Zrinščak, 2012, "Europeizacija i socijalna politika: između retorike i stvarnosti" u Vlado Puljiz, Slaven Ravlić i Velimir Visković, ured., *Hrvatska u EU: kako dalje*, str. 265-294, Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.

Stubbs, Paul i Siniša Zrinščak, 2014, *Investing in Children: Breaking the Cycle of Disadvantage*, Bruxelles: European Commission, EU Network of Independent Experts on Social Inclusion.

Šućur, Zoran, Marijana Kletečki Radović, Olja Družić Ljubotina i Zdenko Babić, 2015, *Siromaštvo i dobrobit djece predškolske djece u Republici Hrvatskoj*, Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku, http://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/Publikacija_Siromastvo_Unicef_2015_online.pdf (pristupljeno 12. prosinca 2017.).

UNICEF, 2000, *Poverty Reduction Begins with Children*, New York, NY: UNICEF, https://www.unicef.org/publications/files/pub_poverty_reduction_en.pdf (pristupljeno 12. prosinca 2017.).

Wallace, Claire, 2002, "Household Strategies: Their Conceptual Relevance and Analytical Scope in Social Research", *Sociology*, 36(2), str. 275-292. <https://doi.org/10.1177/0038038502036002003>

Wilkinson, Sue, 2004, "Focus Group Research" u David Silverman, ured., *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*, str. 177-199, London: Sage Publications.

Yeung, W. Jean, Miriam R. Linver i Jeanne Brooks-Gunn, 2002, "How Money Matters for Young Children's Development: Parental Investment and Family Processes", *Child Development*, 73(6), str. 1861-1879. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.t01-1-00511>